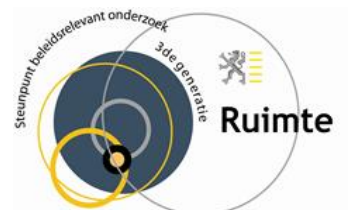

RAPPORT WP2 – Veerkracht & Immigratie

Een veerkrachtige ruimte ten aanzien van immigratie?
Exploratief onderzoek in 3 Vlaamse casegebieden:
Case Antwerpen-Noord

Elise Schillebeeckx
Stijn Oosterlynck
Pascal De Decker

Het Steunpunt Ruimte is één van de eenentwintig door de Vlaamse regering erkende Steunpunten voor Beleidsrelevant Onderzoek. Steunpunt Ruimte wil een beter inzicht verwerven in de transformaties in de ruimte die in Vlaanderen plaatsvinden en nagaan waarom en hoe die transformaties gebeuren.

Het Steunpunt Ruimte is een consortium bestaande uit de KULeuven, UGent, UA en Artesis Hogeschool Antwerpen. Het beleidsrelevante onderzoek focust zich op enkele waardevolle en actuele thema's met betrekking tot Ruimtelijke Planning.

Het Steunpunt Ruimte wordt gefinancierd door de Vlaamse overheid, binnen het programma 'Steunpunten voor Beleids relevant Onderzoek 2012-2015'. De onderzoeksactiviteiten worden nauw opgevolgd door de afdeling Onderzoek en Monitoring van het departement Ruimte Vlaanderen.

Deze publicatie bevat de mening van de auteur, en niet noodzakelijk die van de Vlaamse Overheid. De Vlaamse Overheid is niet aansprakelijk voor het gebruik dat kan worden gemaakt van de in deze mededeling of bekendmaking opgenomen gegevens.

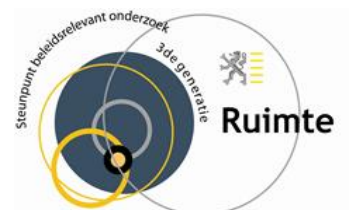
colofon

Verantwoordelijke uitgever: Steunpunt Ruimte
Kasteelpark Arenberg 51 bus 2429
3001 Heverlee
+32 (0)16/32 13 28
info@steunpuntruimte.be
<http://www.steunpuntruimte.be>

Auteur(s): Elise Schillebeeckx
Stijn Oosterlynck
Pascal De Decker

Foto cover: Antwerpen-Noord
(Swaegers, J. & Schillebeeckx, E 2013)

© Steunpunt Ruimte december 2015

INHOUDSOPGAVE

1. Inleiding	4
2. Onderzoeksopzet en -vragen.....	6
3. Theoretisch kader	8
3.1 Sociaal-ruimtelijke veerkracht.....	8
3.2 De stedelijke transitiezone: focus op aankomstwijken	9
3.3 Sociaal-economische integratiesferen	12
4. Beleid en institutionele context.....	14
4.1 Integratiebeleid.....	15
4.1.1 Vlaams Integratiebeleid en de regierol voor lokale besturen.....	15
4.1.2 Terugkeer van het spreidingsbeleid?	17
4.2 Vlaams ruimtelijk beleid en immigratie.....	20
5. Methodologie	22
5.1 Onderzoeksmethoden.....	22
5.2 Immigratie niet langer een louter stedelijk fenomeen?	27
5.3 Introductie van de 3 casegebieden	31
5.3.1 Case Antwerpen-Noord.....	31
5.3.2 Case Aalst.....	36
5.3.3 Case Liedekerke	37
6. Resultaten Case Antwerpen-Noord	38
6.1 Specificiteit van de wijk Antwerpen-Noord	38
6.2 Formele en informele tewerkstelling	40
6.3 Huisvesting.....	46
6.4 Sociale voorzieningen en sociale ondersteuning	51
7. Besluit.....	56
8. Referenties	58

1. Inleiding

De demografische veranderingen ten gevolge van een vergrijzende populatie en een toenemende immigratie stellen het ruimtelijke beleid en de huidige planningsmethodieken voor enkele grote uitdagingen. Verwacht wordt dat het ruimtegebruik en de woonpatronen zoals we die vandaag kennen, niet lang meer houdbaar zijn. De impact van demografische transitie op de ruimtelijke ontwikkelingen, en de hogere en wijzigende woonknoten en druk op de ruimte die demografische veranderingen zoals migratie met zich meebrengen, vormden zowel voor voormalig als huidig Vlaams minister van Ruimtelijke Ordening, respectievelijk Philippe Muyters en Joke Schauvliege, dan ook een belangrijke prioriteit in het ruimtelijk beleid voor Vlaanderen (Muyters, 2009; Schauvliege, 2014). Binnen de meerjarenplanning van het Steunpunt Ruimte (2012-2015) hebben demografische veranderingen een belangrijke plaats gekregen in de onderzoekslijn 'vergrijzing en internationale immigratie' van het werkpakket rond 'Veerkracht'. Deze onderzoekslijn richt zich op de vraag hoe de veerkracht van de Vlaamse ruimte verhoogd kan worden ten aanzien van internationale migratie en vergrijzing. Het werkpakket wenst daarmee bij te dragen aan een ruimtelijk beleid dat pro-actief op zoek gaat naar mogelijke manieren om de ruimte en het ruimtegebruik beter te organiseren en voor te bereiden op een vergrijzende en steeds meer diverse bevolking.

Een eerste rapport 'Veerkracht' (Tempels, Schillebeeckx, & Lerouge, 2013) bood naast de verschillende conceptuele interpretatiekaders ook een sociaalruimtelijke herdefiniëring van het veerkrachtconcept. Daarnaast werden kaarten opgemaakt die zowel de huidige toestand als de afgelopen en te verwachten evoluties van immigratie en vergrijzing in beeld brachten, en dit tot op het niveau van de statistische sectoren in Vlaanderen. Een groot aantal van deze kaarten zijn te raadplegen via de website van de Ruimtemonitor en ook te vinden in het rapport "Internationale immigratie en vergrijzing in Vlaanderen: data en kaarten" (Schillebeeckx, Oosterlynck, & De Decker, 2014). Deze kaarten vormden mede de basis voor de selectie van de verschillende casestudiegebieden die we in dit rapport zullen bespreken. Voorliggend document geeft de onderzoeksresultaten weer van de verschillende cases binnen het onderzoek naar immigratie binnen WP2 (Veerkracht). Het gaat hier allereerst om de wijk Antwerpen-Noord, waarvan de aankomstfunctie door het vorige stadsbestuur expliciet werd erkend in het RUP voor de wijk. Daarnaast selecteerden we Aalst en Liedekerke als respectievelijk tweede en derde case. Vragen die aan bod komen zijn: hoe transformeert de ruimtelijke organisatie van een gebied onder invloed van een groeiende internationale gemeenschap? Welke elementen zijn er aanwezig die de aankomst van nieuwkomers uit het buitenland bemoeilijken of net vergemakkelijken? Welke rol spelen verschillende socio-economische integratiesferen (overheid, markt, civiele samenleving en families) in de ruimtelijke specialisatie van deze gebieden als aankomstwijk? Op welke manier kan het lokale bestuur, maar ook hogere overheden de aankomstfunctie en transitiefunctie van een wijk ondersteunen? En wat zijn de acties en beleidsstrategieën van lokale en bovenlokale overheden ter promotie van socio-

economische integratie van migranten, en dus ter verhoging van de veerkracht van de Vlaamse ruimtelijke structuur?

Een belangrijke focus binnen het casestudieonderzoek was de manier waarop de lokale en bovenlokale actoren in ons casegebied omgaan met nieuwkomers vanuit het buitenland en welke ruimtelijke acties en beleidsmaatregelen zij hiervoor implementeren. We vertrekken echter niet enkel vanuit een beleidsgerichte invalshoek, maar stellen ook de perspectieven van de nieuwkomers zelf centraal. Welke strategieën hanteren zij bij het vinden van een woning, een job, een school voor de kinderen, etc.? Van welke voorzieningen maken zij al dan niet gebruik? Op die manier wensen we na te gaan hoe - en in welke mate - het beleid en de acties van overheidsactoren, middenveld, ngo's, zelforganisaties, etc. een specifiek gebied al dan niet uitrusten om de sociaal-economische en culturele integratie van migranten te ondersteunen en bevorderen.

Het rapport is opgedeeld als volgt. Na de inleiding, gaan we in deel 2 kort in op de onderzoeksvragen en onderzoeksopzet. Deel 3 schetst het theoretisch kader. Na een korte herdefiniëring van het begrip sociaal-ruimtelijke veerkracht, trachten we de centrale onderzoeksvraag in te bedden in de bestaande literatuur rond sociale mix en sociaal-ruimtelijke segregatie. We gaan dieper in op het concept van de stedelijke transitiezone, ook wel aankomstwijk genoemd, en halen inspiratie bij de drie sociaal-economische integratiesferen van Polanyi om de manier waarop nieuwkomers toegang vinden tot de bredere samenleving en een sociaal-economisch betere positie trachten te verwerven, nader te bestuderen. Deel 4 geeft vervolgens een beknopte schets van de beleidscontext met specifieke aandacht voor het integratiebeleid en het ruimtelijke beleid en dit hoofdzakelijk op Vlaams en lokaal niveau. In deel 5 gaan we dieper in op de gevolgde methodologie en introduceren we tevens de drie casestudiegebieden. Tot slot komen we in deel 6 aan bij de beschrijving van de kwalitatieve onderzoeksresultaten. We bespreken hier de resultaten van de interviews met zowel de groep 'experten' (beleidsmakers & middenveld) als met de nieuwkomers. We structureren de resultaten van de interviews aan de hand van de drie sociaal-economische integratiesferen van Polanyi. Hoofdstuk 7 geeft de belangrijkste conclusies van het onderzoek weer.

2. Onderzoeksopzet en -vragen

De centrale onderzoeksvraag in het deelonderzoek 'veerkracht & immigratie' binnen het werkpakket rond veerkracht (WP2) luidt als volgt:

Hoe kan de Vlaamse ruimte veerkrachtig gemaakt worden voor de instroom van migranten?

Het doel van dit onderzoek is het zowel kwantitatief als kwalitatief analyseren van de ruimtelijk gedifferentieerde impact van externe migratiestromen op de Vlaamse ruimtelijke structuur. Deelvragen waarop we in het onderzoek een antwoord zoeken, zijn:

- Welke ruimtes in Vlaanderen huisvesten vandaag migranten?
- Hoe specialiseren bepaalde gebieden zich in toegangspoort en transitiezone voor migranten?
- Welke rol spelen verschillende sociaal-economische integratiesferen (overheid, markt, civiele samenleving en families) in de ruimtelijke specialisatie van deze gebieden als aankomstwijk?
- Welke factoren ondersteunen of bemoeilijken de rol van aankomstwijk als toegangspoort voor migranten?
- Welke factoren ondersteunen of bemoeilijken de rol van aankomstwijk als transitiezone voor migranten?
- Hoe effectief zijn de ruimtelijke acties en beleidsstrategieën van lokale en bovenlokale overheden ter promotie van socio-economische en culturele integratie van migranten, en dus ter verhoging van de veerkracht van de Vlaamse ruimtelijke structuur?

Het eerder genoemde rapport "Internationale immigratie en vergrijzing in Vlaanderen: data en kaarten" (Schillebeeckx et al., 2014) bood reeds een antwoord op de eerste vraag. Voorliggend rapport waarin de resultaten van het casestudieonderzoek worden besproken, wil op exploratieve wijze de andere deelvragen verkennen. Zo wordt nagegaan hoe de lokale en bovenlokale actoren in de drie casegebieden omgaan met de uitdagingen die immigratie met zich meebrengt en welke ruimtelijke beleidsmaatregelen zij hiervoor implementeren. We beperken ons hiervoor niet enkel tot de gekende migrantenwijken in de 19de eeuwse gordels van onze steden, maar hebben ook aandacht voor nieuwe migrantenbestemmingen in kleinere steden en suburbane gemeenten. Bovendien brengen we door de bevraging van de nieuwkomers zelf ook de verschillende manieren in kaart waarop zij een eigen plaats trachten te veroveren in de voor hen nieuwe samenleving. De focus tijdens het casestudieonderzoek lag steeds bij de vraag of deze ruimtes al dan niet bijdragen tot een grotere veerkracht van Vlaanderen ten aanzien van internationale migratie, en indien niet, welke beleidsmaatregelen nodig zijn om de veerkracht te verhogen? Het einddoel van de deelstudie migratie bestaat immers uit de ontwikkeling en

operationalisering van een strategisch ruimtelijk planningsconcept dat focust op een grotere veerkracht van de Vlaamse ruimte ten aanzien van de fluctuerende externe migratiestromen. Dit strategisch ruimtelijk planningsconcept wordt uitgewerkt in het eindrapport “Naar een strategisch ruimtelijk planningsconcept voor Vlaanderen. Een focus op aankomstwijken.” (Schillebeeckx, Oosterlynck, & De Decker, 2016). Dit eindrapport wil dan ook een antwoord bieden op de laatste deelvraag die we hierboven opsomden.

Tot slot is het niet onbelangrijk om mee te geven dat we in dit onderzoek zijn vertrokken vanuit de hypothese dat de ruimtelijke specialisatie van bepaalde gebieden in de rol van toegangspoort en transitiezone voor migranten de Vlaamse ruimte veerkrachtig maakt (of kan maken) voor externe migratie. We lichten deze hypothese verder toe in het volgende hoofdstuk.

3. Theoretisch kader

Het theoretisch kader bestaat uit drie luiken. Allereerst lichten we toe hoe veerkracht in dit onderzoek wordt benaderd. Vervolgens onderzoeken we de bronnen van sociaalruimtelijke veerkracht ten aanzien van migratie. We gaan dieper in op het concept van de stedelijke transitiezone, ook wel aankomstwijk genoemd. Luik drie biedt tot slot een analysekader voor de manier waarop nieuwkomers toegang vinden tot de bredere samenleving en een sociaal-economisch betere positie trachten te verwerven. We halen hier inspiratie bij de drie sociaal-economische integratiesferen van Polanyi, zoals deze later door de socioloog Enzo Mingione en de sociaal geograaf Henk Meert werden geherinterpreteerd.

3.1 Sociaal-ruimtelijke veerkracht

Om te onderzoeken hoe we de Vlaamse ruimte veerkrachtiger kunnen maken ten aanzien van internationale immigratiestromen, is het van groot belang dat we kijken naar de theoretische inzichten die schuilgaan achter het veerkracht concept en tevens duidelijk aangeven hoe we veerkracht binnen dit onderzoek definiëren¹.

Sinds de introductie van veerkracht binnen de ecologie heeft het concept reeds een lange weg afgelegd. Diverse sterk uiteenlopende disciplines, maar ook beleidsactoren en instituties, zijn aan de slag gegaan met het veerkracht concept en hebben dit geïncorporeerd binnen het eigen denkkader. Dat ecologische begrippen niet zomaar toepasbaar zijn binnen sociale systemen werd hierbij al te vaak uit het oog verloren. Vooral vanuit de sociale wetenschappen kwam veel kritiek op het ondoordachte gebruik van het veerkracht discours door diverse wetenschappers, lokale en supralokale overheden, maar ook door NGO's en denktanks. Men verwijt vele beleidsmakers dat zij veerkracht hanteren als een top-down strategie die de huidige sociaalruimtelijke verhoudingen in de samenleving reproduceert. Daarnaast is het problematisch dat regio's en gemeenschappen zelf verantwoordelijk worden gesteld voor het verhogen van hun veerkracht ten aanzien van globale bedreigingen. Het bestaan van transitiewijken en andere grass-root bewegingen toont echter aan dat veerkracht ook wordt ingezet bij bottom-up initiatieven die ijveren voor een grondige maatschappelijke transitie. We wensen veerkracht als concept dan ook niet volledig te verwerpen. Wel is het belangrijk dat veerkracht niet op een ondoordachte manier wordt gebruikt. We hanteren in dit onderzoek daarom volgende sociaalruimtelijke herdefiniëring van het concept veerkracht:

¹ Dit is slechts een samenvatting van het hoofdstuk 'Veerkracht vanuit een sociaalwetenschappelijke invalshoek' uit het rapport 'Veerkracht' dat eerder verscheen in het kader van het Steunpunt Ruimte (Tempels et al., 2013); te downloaden via www.steunpuntruimte.be)

Sociaalruimtelijke veerkracht is de capaciteit van een gelokaliseerd sociaalruimtelijk systeem om actief te reageren op veranderingen en schokken. Veerkracht zit verankerd in de organisatie van de fysieke ruimte, de lokalisering van functies en de gelokaliseerde sociale netwerken en praktijkkennis en -expertise, maar veronderstelt ook een minimale gelijke verdeling van materiële en andere hulpmiddelen over lokale systemen ('resourcefulness'). Resourcefulness veronderstelt een gedeelde sociale verantwoordelijkheid van de samenleving op diverse geografische schaalniveaus voor de ongelijke kwetsbaarheid van sociale groepen en individuen en de ruimtes die we bewonen en gebruiken ten aanzien van veranderingen en schokken ('meerschalligheid'). Veerkracht politiseert tenslotte de lokale gemeenschap omdat het die uitdaagt tot een debat en/of conflict over de aard van de uitdagingen en de manier om erop te reageren ('politics of resilience').

3.2 De stedelijke transitiezone: focus op aankomstwijken

Aankomstwijken

Voortbouwend op onze herdefiniëring van sociaalruimtelijke veerkracht, kunnen we nu kijken naar de bronnen die de veerkracht van de Vlaamse ruimte ten aanzien van migratie verhogen. Hiervoor moeten we terug in de tijd naar de Verenigde Staten van de vroege jaren 1920 en de klassieke stadssociologen van de Chicago School. Ook zij haalden de inspiratie voor hun conceptueel kader bij de ecologie. Zij stellen dat, als gevolg van de concurrentie voor de leefruimte tussen de verschillende sociale groepen in de stad een soort natuurlijke segregatie ontstaat, waarbij dit soort concurrentie wordt vergeleken met de concurrentie in het plantenrijk (McKenzie, 1924). Sociale groepen zijn niet willekeurig verspreid over de stad, maar hebben de neiging tot clustering in bepaalde gebieden. Elke zone in de stad wordt op die manier een 'natuurlijke habitat' voor een bepaalde sociale groep (Burgess, 1925). Het idee dat de stad zich doorheen haar groei ruimtelijk differentieert in verschillende zones en sociale groepen als het ware filtert en sorteert over die verschillende zones, won doorheen de jaren sterk aan populariteit binnen de stadssociologie. Uiteraard hoeft men dit bedenkelijke verklaringsmodel niet over te nemen om de ruimtelijke logica van de stad en de rol die segregatie speelt bij de maatschappelijke integratie van nieuwkomers naar waarde te schatten (Oosterlynck & Schillebeeckx, 2012). Om van naderbij te bekijken hoe immigratie binnen dit verhaal past, kunnen we niet voorbij de specifieke context waarbinnen de Chicago School ontstond. Deze school kende haar bloeiperiode in de eerste helft van de 20ste eeuw, een periode waarin vele Amerikaanse steden hoge immigratiecijfers optekenden. Net zoals nu, vroeg men zich af hoe steden grote groepen nieuwkomers kunnen opvangen, zonder dat de

stabiliteit van het sociale systeem in gedrang kwam. De klassieke stadssociologen ontdekten dat migranten zich hoofdzakelijk concentreerden in de eerste zone net buiten het stadscentrum, ook wel de stedelijke transitiezone genoemd. Het was de aankomstwijk voor talrijke nieuwkomers vanuit het buitenland, maar zeker ook vanuit het Amerikaanse platteland. De stedelijke transitiezone kan worden beschouwd als een soort tussenzone die voortdurend lijdt onder een expansiedruk vanuit de kantoren en fabrieken in het stadscentrum en wordt gekenmerkt door vervuiling, slechte woonkwaliteit en lage woonzekerheid ten gevolge van speculatie. Vaak zijn het armen, migranten, bohemians en allerlei gemarginaliseerde individuen en groepen die hier hun woonplaats hebben. Massey (1985) werkte het proces dat klassieke stadssociologen ook aanduiden onder de noemer ruimtelijke assimilatie verder uit in zijn 'ruimtelijk assimilatiemodel' (Oosterlynck & Schillebeeckx, 2012). Dit theoretische model stelt dat twee tegenovergestelde processen inwerken op de segregatie van etnische groepen. Enerzijds is er de concentratie van migranten in de stedelijke transitiezones, anderzijds is er sprake van ruimtelijke verspreiding naarmate migranten stijgen op de sociaaleconomische ladder en zich cultureel integreren in de ontvangende samenleving. Diverse factoren zoals de uitbouw van een voorzieningennetwerk dat zich specifiek richt op migranten, gezinshereniging en volgmigratie werkten het ontstaan van etnisch gesegregeerde wijken verder in de hand (Alba, Logan, Stults, Marzan, & Zhang, 1999).

De wijken in de stedelijke transitiezone vervullen dus een dubbele functie. Allereerst vormen zij vaak de eerste aankomstwijken voor immigranten aangezien ze door hun goedkope woningen, aanwezige sociale netwerken, economische opportuniteiten en publieke dienstverlening een sterke aantrekkingskracht op hen uitoefenen. De klassieke stadssocioloog Burgess (1928) omschrijft deze wijken dan ook als de 'port of first entry'. De aankomstwijken bieden de nieuwkomers mogelijkheden om zich, in de voor hen nieuwe samenleving, te vestigen, een inkomen te verwerven en hun kinderen te laten opgroeien dankzij de bestaande etnische verenigingen, de goedkope(re) woningvoorraad en een relatief groot aanbod aan laaggeschoolde (in)formele jobs. Daarnaast vervullen deze aankomstwijken ook een transitiefunctie die nieuwkomers de nodige sociale netwerken en vaardigheden kan bieden voor sociale stijging.

Kijken we naar veerkracht vanuit een ecologisch perspectief zouden we analoog aan het principe van biodiversiteit kunnen argumenteren dat ruimtelijke eenheden met een grote sociaal-culturele diversiteit veerkrachtiger zijn ten aanzien van diverse interne en externe uitdagingen (Tempels et al., 2013). De diverse beleidsstrategieën in België (en vele andere Europese landen) waar sociale mix een belangrijke beleidsdoelstelling is, sluiten hier bij aan. De stadssociologen van de Chicago School, zien echter een andere oplossing. Voor hen is het niet sociale mix, maar net ruimtelijke segregatie die leidt tot integratie en dus ook tot een grotere veerkracht ten aanzien van immigratie.

Het doembeeld van sociaal-ruimtelijke concentratie

Zowel in beleidskringen als in de literatuur wordt sociaal-ruimtelijke concentratie doorgaans voorgesteld als iets negatiefs. Het feit dat de concentratie van nieuwkomers in onze steden het beleid angst inboezemt, heeft mede te maken met een diepgeworteld geloof dat sociaal-ruimtelijke concentratie hoe dan ook nefast is voor de integratie van migranten (Bolt, Ozüekren, & Phillips, 2010). S. Musterd (2005) toonde echter aan dat de link tussen socio-economische integratie en sociaal-ruimtelijke segregatie veel minder sterk is dan doorgaans wordt beweerd. Zowel vanuit het beleid als vanuit de segregatie-literatuur werd decennialang vertrokken van het idee dat sociale processen en ruimtelijke patronen samen opliepen. Sociale en residentiële mobiliteit worden aan elkaar gelijkgesteld vanuit de veronderstelling dat sociale stijgers automatisch de migrantenwijk verlaten. Ondertussen blijkt uit onderzoek dat sociaal-economische integratie ook perfect kan plaatsvinden binnen de stedelijke aankomstwijken (Portes & Manning, 1986; Sako Musterd & Vos, 2007; Simpson, Gavalas, & Finney, 2008). Bovendien kan sociaal-ruimtelijke deconcentratie net ook wijzen op uitsluitingsprocessen en een verslechtering van de leefomstandigheden van nieuwkomers (Arbaci & Malheiros, 2010).

Door voor dit onderzoek te vertrekken van de hypothese dat de ruimtelijke specialisatie van aankomstwijken voor migranten het potentieel heeft om de Vlaamse ruimte veerkrachtig te maken voor externe migratie suggereren we dat het toelaten en beleidsmatig omkaderen van ruimtelijke concentratie een even valabele strategie is om de sociale mobiliteit en sociaaleconomische integratie van nieuwkomers ruimtelijk vorm te geven dan het alomtegenwoordige sociale mix beleid. In de wetenschappelijke literatuur is weinig bewijs te vinden voor de stelling dat sociale mix de sociale mobiliteit van bewoners versterkt (Sarkissian, Forsyth, & Heine, 1990; Ostendorf, Musterd, & De Vos, 2001; Arthurson, 2012; Albeda, Oosterlynck, Verschraegen, Saeys, & Dierckx, 2015). Een deel van de verklaring hiervoor is dat fysieke nabijheid niet automatisch leidt tot meer sociaal contact en zo tot meer diverse sociale netwerken. Over de positieve effecten van sociaal-ruimtelijke concentratie is tot op vandaag echter nog erg weinig onderzoek gedaan in België.

Uit het bovenstaande kunnen we een aantal essentiële elementen voor de stedelijke veerkracht ten aanzien van migratie afleiden. Allereerst kunnen we stellen dat de manier waarop de fysieke ruimte in de stedelijke transitiezone georganiseerd is, bijdraagt aan de veerkracht van haar wijken. De aankomstwijken zijn (in de meeste historische steden) centraal gelegen, kennen een goed uitgerust openbaar vervoersnetwerk en worden gekenmerkt door een levendige publieke ruimte. Ten tweede draagt ook de specificiteit van de lokalisering van functies in de aankomstwijk bij aan de veerkracht. We denken hierbij aan goedkope woningen en commercieel onroerend goed, sociale diensten en een brede etnische (formele en informele) economie². Echter, het dominante sociale-mix beleid in vele Europese steden in

² Zie ook Allard (2004) voor het belang van toegang tot sociale diensten en openbaar vervoer voor nieuwkomers.

combinatie met de stigmatiserende effecten van het stedelijke vernieuwingsbeleid voor de zogenaamde achtergestelde wijken zou wel eens een omgekeerd effect kunnen hebben op de veerkracht van deze wijken. Sociale verdringing, gentrificatie, redlining en sociale uitsluiting zijn maar enkele van de vele goed gedocumenteerde mogelijke gevolgen.

3.3 Sociaal-economische integratiesferen

Een laatste luik binnen het theoretisch kader zoomt in op de leefwereld van de nieuwkomers zonder daarbij de bepalende contextfactoren uit het oog te verliezen. We beroepen ons hiervoor op het welbekende model van de integratiesferen van Polanyi (Polanyi, 1968) zoals dat werd gehanteerd in onderzoek van de sociaal-geograaf Henk Meert (zie bijv. H Meert, 2008)³. Aan de hand van dit analysekader willen we onderzoeken hoe de sociaal-economische integratie van nieuwkomers in de drie cases verloopt en welke factoren deze integratie beïnvloeden.

De drie integratiesferen van Polanyi zijn marktruil, herverdeling en wederkerigheid. In onze huidige Westerse maatschappij vormt marktruil veruit de meest dominante integratiesfeer. Sterk vereenvoudigd wil dit zeggen dat men ruwweg twee opties heeft: het op de markt brengen van arbeidskracht en dus in loondienst werken. Of, het op de markt brengen van als zelfstandige geproduceerde goederen en/of diensten. Een cruciaal kenmerk van de marktruil als economische integratiesfeer is het feit dat men vertrekt vanuit de individuele autonomie van elke persoon: men kiest wat men zelf op markt brengt, maar de wet van vraag en aanbod bepaalt hoe succesvol men is (H Meert, 2008). De sterkte van de eigen marktpositie bepaalt vervolgens de toegang tot de noodzakelijke bestaansmiddelen. Er ontstaat met andere woorden een structurele ongelijkheid op de markt.

De tweede integratiesfeer, herverdeling, kan in de huidige context niet los worden gezien van de marktruil. De ongelijkheden die voortvloeien uit de werking van de markt leiden, indien niet gemedieerd, tot onrusten en een destabilisering van de maatschappij. De overheid tracht deze ongelijkheid daarom via herverdeling te milderen. De achterliggende idee is dat elk huishouden een bepaalde bijdrage levert die centraal wordt geïnd en vervolgens herverdeeld. Aangezien de herverdeling volgens vaste regels dient te verlopen, is een strikt georganiseerde hiërarchie en een duidelijk afgebakend territorium noodzakelijk (H Meert, 2008). Deze tweede economische integratiesfeer wordt in de huidige samenleving dan ook voornamelijk belichaamd door de sociale zekerheid, de sociale huisvesting, het openbaar onderwijs en het openbaar vervoerssysteem.

³ Ook bij Mingione (1991) vinden we een uitgebreide herinterpretatie van het werk van Polanyi terug, en dit aangepast aan de meer recente sociaal-economische context

Wederkerigheid zorgt tot slot voor economische integratie door wederzijdse uitwisselingen. Dit veronderstelt een sociaal netwerk gebaseerd op symmetrische relaties, die gekenmerkt worden door vertrouwen en duurzaamheid. Men krijgt immers niet meteen iets terug voor wat men inbrengt in het netwerk. Vaak gaat het om uitgestelde wederdiensten. Belangrijk bij wederkerigheid is de ruimtelijke nabijheid. De meest gekende sociale netwerken zijn de familie, etnische gemeenschappen, vriendengroepen, ...

4. Beleid en institutionele context

In dit hoofdstuk geven we allereerst een overzicht van het integratiebeleid op Vlaams niveau. Inburgering, een belangrijk element van het Vlaamse integratiebeleid, veronderstelt immers de aanwezigheid van allerlei sociale dienstverlening, bij voorkeur op locaties van aankomst. Deze inplanting van functies draagt dan ook een belangrijke ruimtelijke component met zich mee. We bespreken ook kort de regierol die de lokale besturen krijgen toegewezen bij de uitvoering van een lokaal integratiebeleid. Vervolgens bespreken we het federale spreidingsplan voor asielzoekers. Met dit plan wilde de overheid de vigerende ruimtelijke patronen van migranten, namelijk de concentratie van nieuwkomers in de stedelijke wijken, afremmen. Hierdoor kwamen vele nieuwkomers terecht in kleine(re) gemeenten in plaats van in de stedelijke aankomstwijken waar het voorzieningen- en sociale netwerk heel wat uitgebreider was.

Tot slot analyseren we kort het ruimtelijke beleid in Vlaanderen met betrekking tot immigratie. Externe migratie wordt door het huidige ruimtelijke beleid als belangrijke uitdaging erkend voor de manier waarop we vandaag onze ruimte vorm (wensen te) geven. Concrete beleidsdoelstellingen- of maatregelen ontbreken echter.

4.1 Integratiebeleid

De manier waarop het integratiebeleid wordt uitgewerkt, heeft belangrijke gevolgen voor de manier waarop we onze ruimtelijke ontwikkelingen vorm willen en kunnen geven. Een integratie- en inburgeringsbeleid veronderstelt immers de lokalisatie van verschillende diensten en voorzieningen. Het integratiebeleid in België is in vergelijking met andere Europese landen relatief laat opgestart (Saeys et al., 2014). De term 'gastarbeiders' verradt het al, migranten werden initieel beschouwd als tijdelijke werkkrachten. Migratie werd dus gezien als iets tijdelijk. Vanaf de jaren 1980 kwamen er echter steeds vaker lokale initiatieven op gang die zich richten op het bevorderen van integratie, vanuit het besef dat vele migranten niet zouden teruggaan naar het land van herkomst. Sinds 1987 is integratie een bevoegdheid van de Vlaamse gemeenschap. In de Franstalige gemeenschap oriënteert men zich daarbij meer op het Franse assimilatie- en aanpassingsbeleid, terwijl het integratiebeleid in Vlaanderen aanvankelijk meer op het Britse en Nederlandse model van de multiculturele samenleving was gestoeld (Vermeulen, 1997; Wets, 2007).

Het Vlaamse integratiebeleid staat niet op zich, maar hangt ook samen met het federaal vreemdelingenbeleid dat bevoegd is voor zaken zoals nationaliteitsverwerving, stemrecht, asiel en gelijke kansen en de lokale integratie-actoren. Het huidige integratiebeleid onderging een sterke decentralisatie en wordt dan ook in grote mate door de lokale overheden opgevangen en ingevuld. In wat volgt geven we allereerst een beknopt overzicht van de totstandkoming van het Vlaams integratie- en inburgeringsbeleid en de accentverschuivingen in dat beleid over de tijd heen.

4.1.1 Vlaams Integratiebeleid en de regierol voor lokale besturen

Zoals gesteld is de aandacht voor nieuwkomers vanuit de Vlaamse overheid relatief recent. In de jaren 1980 bestond het integratiebeleid hoofdzakelijk uit categoriaal welzijnszorgbeleid, waarbij de nadruk lag op het verbeteren van de benarde socio-economische positie waarin veel nieuwkomers zich bevonden (Geets, Pauwels, Wets, Lamberts, & Timmerman, 2006). Het is pas in de jaren 1990 dat het Vlaams integratiebeleid echt vorm kreeg. De verschillende etnische verenigingen en het uitgebreid netwerk aan zelforganisaties werden door de overheid erkend en gesubsidieerd met als doel de zelfemancipatie van migranten te stimuleren (Saeys et al., 2014). Tezelfdertijd werden de lokale overheden door de Vlaamse overheid gestimuleerd om de particuliere integratie-initiatieven meer naar zich toe te trekken.

De nieuwkomers kwamen pas in 1996 als doelgroep in het vizier van het beleid. In haar Strategisch Plan voor het Vlaamse Minderhedenbeleid van 1996, erkent de Vlaamse overheid voor het eerst de noodzaak van een onthaalbeleid voor nieuwkomers. Met het regeerakkoord en de Septemberverklaring van 1999

lanceerde de Vlaamse regering het idee van inburgering (Wets, 2007). Vanaf datzelfde jaar ontstond er stilaan een verschuiving van een collectief idee van integratie waarbij de eigen identiteit behouden werd naar een individueel idee van integratie (burgerschap en inburgering). Waar de verantwoordelijkheid voor integratie aanvankelijk vooral bij de ontvangende samenleving lag, kwam deze nu vooral bij de minderheden zelf te liggen (Geets et al., 2006).

Vanaf 2004 wordt het integratiebeleid een autonoom beleidsdomein met een eerste Vlaamse minister van Integratie. Tegelijkertijd wordt een groot aantal van de integratiediensten gedecentraliseerd naar de lokale besturen. Vanaf 1 april 2004 worden nieuwkomers bovendien verplicht een inburgeringstraject te volgen (met uitzondering van nieuwkomers uit lidstaten van de EER en nieuwkomers die gehuwd zijn met een EER-onderdaan of met een Belg). Het primaire inburgeringstraject bestaat uit trajectbegeleiding en een vormingsprogramma met drie componenten: maatschappelijke oriëntatie, loopbaanoriëntatie en Nederlandse taallessen. Een viertal actoren vervullen hierbij een centrale rol: de gemeente, het onthaalbureau, het Huis van het Nederlands en de VDAB (Pauwels, Clycq, & Timmerman, 2010).

Het Vlaamse integratiebeleid evolueerde van een selectief en vrijwillig 'onthaalbeleid' naar een meer algemeen en verplichtend 'inburgeringsbeleid' (Geets et al., 2006). Wat nu precies onder inburgering werd verstaan, was niet altijd even duidelijk. Wets (2007) onderscheidt drie invullingen: inburgering kan geïnterpreteerd worden als een recht, als empowerment of als een uitsluitingscriterium. Het huidige inburgeringsbeleid omvat heel wat elementen die in de richting van de derde invulling wijzen, zoals de vereiste Nederlands te spreken om in aanmerking te komen voor een sociale woning. Saeys et al. (2014) concluderen uit een analyse van het Vlaamse integratiebeleid dat er de voorbije vijftien jaar een verschuiving is opgetreden van een pluralistisch integratieparadigma naar een assimilatie-discours. De sterke nadruk op het belang van de Nederlandse taal en gedeelde waarden en normen vormt hier een voorbeeld van.

Kijken we tot slot naar de ruimtelijke ordeningscomponenten van het integratiebeleid onder zowel voormalig Vlaamse minister van Inburgering, Geert Bourgeois, als onder huidig Vlaams minister van Inburgering, Liesbeth Homans, dan kunnen we enkel vaststellen dat deze op Vlaams niveau erg schaars zijn. Zowel Bourgeois als Homans hebben het in hun beleidsnota enkel over het verbeteren van de woonomstandigheden van woonwagenbewoners (Bourgeois, 2009; Homans, 2014). Een verbreding naar immigranten en vluchtelingen voor maatregelen met betrekking tot het recht op wonen is er niet. Homans erkent wel de toename van het aandeel personen van vreemde herkomst in de plattelandsgemeenten. Concrete beleidsmaatregelen worden hier (voorlopig?) nog niet aan gekoppeld. Het politieke debat op zowel federaal als Vlaams niveau over de spreidingsplannen voor asielzoekers blijft echter actueel en draagt een belangrijk ruimtelijk vraagstuk met zich mee. Hier gaan we verder nog op in.

Het Vlaams integratiebeleid stuurt tot slot steeds meer aan op een decentralisatie. De gemeenten worden aangeduid als regisseur van het lokaal integratiebeleid. Om in aanmerking te komen voor een lokale integratiesubsidie moet de stad of gemeente allereerst aan een bepaald aantal voorwaarden voldoen, zoals een minimum percentage of aantal vreemdelingen in haar bevolking, maar ook het opmaken van een meerjarenplan. In deze meerjarenplanning dienen de gemeenten aan te geven op welke manier ze op de vijf Vlaamse beleidsprioriteiten zullen inspelen (Agentschap voor Binnenlands Bestuur, 2013). Deze beleidsprioriteiten zijn sociale cohesie, taalbeleid, toegankelijkheid van gemeentelijke diensten en voorzieningen (zoals politie, gemeentelijke kinderopvang, jeugddienst, ...), toegankelijkheid van niet-gemeentelijke diensten en voorzieningen (OCMW, VDAB, scholen, welzijnsdiensten, jeugd-, sport-, en cultuurorganisaties, sociale huisvesting, ...) en tot slot beleidsparticipatie. Voornamelijk de doelstelling die de toegankelijkheid van de gemeentelijke en niet-gemeentelijke diensten en voorzieningen moet verhogen, is essentieel voor ruimtelijke ordening in Vlaanderen. De nabijheid van stedelijke diensten is voor nieuwkomers die toekomen in onze aankomstwijken (en daarbuiten) immers van groot belang.

Sinds 2016 worden de zeven sectorale subsidies (voor jeugd, cultuur, sport, flankerend onderwijsbeleid, ontwikkelingssamenwerking, integratie en kinderarmoedebestrijding) bovendien geïntegreerd in het Gemeentefonds. Het gevolg is dat deze sectorale middelen niet langer “geormerkt” zijn. De lokale beleidsvrijheid wordt hiermee vergroot. Concreet betekent dit dat de lokale besturen geen rapporteringsplicht meer hebben en mogen kiezen voor welke van deze zeven sectoren ze het geld uit het Gemeentefonds aanwenden. Vanuit het middenveld klinkt de vrees dat vele gemeenten hierdoor minder zullen investeren in projecten die inzetten op integratie. Uiteraard is het nog te vroeg om te beoordelen of deze vrees gegrond is.

4.1.2 Terugkeer van het spreidingsbeleid?

Het eerste spreidingsbeleid voor asielzoekers stamt uit 1986 en kwam er als gevolg van een onevenredige verdeling van de financiële lasten voor de opvang van asielzoekers. Eind 1986 werd immers meer dan 80% van alle aanwezige asielzoekers financieel gesteund door slechts 10 OCMW's (Loopmans, Stuyck, & Cieters, 2005). Het ging hierbij voornamelijk om de OCMW's van de grote steden in België. Om een antwoord te bieden op protesten vanuit bepaalde OCMW's werd gestart met een centraal gecoördineerd opvangbeleid in combinatie met een eerste spreidingsplan. Hierbij werd aan elk OCMW uit een gemeente met meer dan 10.000 inwoners gevraagd om minstens 1 asielzoeker per 1.000 inwoners op te vangen (Loopmans et al., 2005). Let wel, dit gold enkel voor asielzoekers die reeds in de gegrondheidsfase zitten. Asielzoekers van wie de aanvraag nog in de ontvankelijkheidsfase zat, werden opgevangen in het Klein Kasteeltje in Brussel.

Aangezien de meeste OCMW's niet stonden te springen om asielzoekers op te vangen ontstond er een overbezetting in het Klein Kasteeltje.

In 1989 start de federale overheid met de inrichting van bijkomende asielcentra verspreid over heel België in samenwerking met het Rode Kruis (Loopmans et al., 2005). In dat jaar wordt tevens gewerkt aan een tweede spreidingsplan waarbij voortaan alle gemeenten, ongeacht hun grootte, mee zullen moeten instaan voor de opvang van asielzoekers. Het Klein Kasteeltje krijgt de functie van transitcenter.

Het derde spreidingsplan gaat van kracht in mei 1994 en wordt samen ingevoerd met het wachtregister. Met deze instrumenten wil de overheid de financiële lasten voor de opvang van asielzoekers opnieuw beter spreiden over alle OCMW's. Via een quotaregeling op basis van het aantal inwoners, het aantal personen ten laste van het OCMW en de rijkdom van de gemeente, worden de asielzoekers aan de OCMW's toegewezen. De asielzoeker kan enkel van het toegewezen OCMW maatschappelijke dienstverlening krijgen (Geets et al., 2006). Vanaf eind december 1999 worden de OCMW's aangemoedigd om de financiële opvang om te buigen in materiële opvang door het oprichten van Lokale Opvanginitiatieven (LOI's) waarin asielzoekers worden gehuisvest. In de praktijk betekende dit dat heel wat nieuwkomers terechtkomen buiten de grote steden en weg van de aankomstwijken waar ze allerlei sociale voorzieningen hadden en beroep konden doen op sociale netwerken.

Maar ook nu blijkt het spreidingsbeleid niet volledig te werken zoals verhoopt. De toewijzing legt enkel een administratieve verblijfplaats op, geen verplichte feitelijke verblijfplaats. Een asielzoeker kan zijn woonplaats bijgevolg nog steeds volledig vrij kiezen. Men probeert telkens wel een verblijfsverplichting op te leggen aan asielzoekers, maar deze verplichting wordt telkens verworpen door de Raad van State op basis van het grondwettelijk recht op vrije keuze van de woonplaats.

Ondertussen is het merendeel van de asielzoekers nog steeds voornamelijk terug te vinden in de zogenaamde concentratiewijken van de grote steden. Gezien de steden Brussel, Gent, Antwerpen, Luik en Charleroi vanwege de aanwezigheid van (kleine) goedkope(re) huisvesting, de informele arbeidssector, de aanwezigheid van landgenoten, etc. een grote aantrekkingskracht uitoefenen op asielzoekers, worden de stedelijke OCMW's geconfronteerd met de aanwezigheid van deze kwetsbare groepen op hun grondgebied, ook al zijn ze zelf niet bevoegd voor de steunverlening (Crauwels, 2009). Hieruit blijkt duidelijk dat nieuwkomers zelf vaak de voorkeur geven aan locatiekeuzes die tot ruimtelijke concentratie leiden. Dit ondergraaft het ruimtelijk spreidingsbeleid dat de federale overheid zo graag wilde realiseren.

In 2002 kondigt toenmalig minister van Integratie, Vande Lanotte, enkele nieuwe maatregelen aan die het spreidingsbeleid moeten verstrengen. In 2005 krijgen deze ook wettelijk vorm. Wanneer een gemeente volgens de federale overheid niet voldoende inspanningen levert om de asielzoeker te huisvesten in de gemeente zelf,

dan ontvangt deze een financiële sanctie (Geets et al., 2006). De suburbane en meer landelijke gemeenten moesten met ander woorden de aantrekkingskracht van de stad trachten te breken. De verstrenging van het spreidingsbeleid gebeurde na de noodoproep vanuit enkele grootsteden, waarbij de roep van de stad Antwerpen het luidst weerklonk (Loopmans et al., 2005). In de stad Antwerpen was het vooral de wijk Antwerpen-Noord die een grote aantrekkingskracht uitoefende op asielzoekers, wat sommige politici deed verlangen naar een specifiek spreidingsbeleid voor de wijk⁴.

De verschillende nadelen van het spreidingsbeleid blijven echter persistent aanwezig:

“Het toegewezen OCMW kan de asielzoeker vanop afstand niet dezelfde kwaliteitsvolle begeleiding geven. De asielzoekers komen terecht bij huisjesmelkers. In de steden verhoogt de druk op het samenlevingsweefsel steeds meer. En de door de overheid nagestreefde feitelijke spreiding van asielzoekers is geen stap dichterbij.”
(VVSG, 2011, www.vvsg.be)

Op 1 juni 2007 wordt het spreidingsplan dan ook in belangrijke mate opgeheven en krijgen asielzoekers een plaats van inschrijving toegewezen naargelang de plaats waar ze sociale hulp ontvingen. Echter, wanneer een rapport van Fedasil aantoonde dat er overbezetting van het opvangnetwerk is, kan de Ministerraad met een gewone beslissing overgaan tot de toepassing van het spreidingsplan. En dit gebeurt tijdens de opvangcrisis van 2009, zij het dan enkel voor asielzoekers die hun aanvraag hadden ingediend voor 1 juni, 2007. Ondertussen heeft de huidige ‘vluchtelingencrisis’ geleid tot een nieuw verplicht spreidingsplan van asielzoekers dat eind 2015 werd goedgekeurd.

⁴ ‘N-VA vraagt spreidingsbeleid asielzoekers Antwerpen-Noord’ (Gazet Van Antwerpen, 09/04/03);

4.2 Vlaams ruimtelijk beleid en immigratie

Zoals reeds in de inleiding werd vermeld; vormden demografische transitie voor voormalig minister van ruimtelijke ordening, Philippe Muyters, een van de belangrijkste uitdagingen voor het ruimtelijk beleid in Vlaanderen (Muyters, 2009). Ook huidig minister van Ruimtelijke ordening, Joke Schauvliege, stelt dat migratie bijkomende en veranderende woonknoten met zich meebrengt en erkent dat het vooral de externe migratie is die zorgt voor de bijkomende demografische groei in onze steden. Toch wordt in de beleidsnota 'Omgeving' verder niet stilgestaan bij de gevolgen van de externe migratie (Schauvliege, 2014). Concrete beleidsstrategieën om deze uitdaging aan te gaan, ontbreken ook in het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen (Vlaamse Overheid, 2011). Het RSV verwijst meermaals naar de interne migratietrends zoals pensioenmigratie of grensmigratie, maar wat de externe migratie betreft, wordt er enkel verwezen naar de bevolkingsprognoses waarin het Nationaal Instituut voor de Statistiek (NIS) uitgaat van de hypothese dat er elk jaar 15.000 nieuwe externe migranten aankomen, terwijl slechts 5.000 Belgen het land verlaten. Daarnaast geeft het RSV aan dat te verwachten valt dat externe migratie ook in de toekomst hoofdzakelijk een stedelijke uitdaging zal vormen. Tegelijkertijd zorgt de externe migratie er ook voor dat de selectieve stadsvlucht wordt gecompenseerd, waardoor de Vlaamse steden jaar na jaar blijven groeien. Het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen noemt tot slot slechts kort het belang van de migratiedruk op de woningvoorraad.

Kijken we naar meer recente ruimtelijke beleidsdocumenten, wordt internationale migratie in de visienota 'Visie ruimtegebruik en ruimtebeslag 2020-2050' (Steunpunt Ruimte en Wonen, 2009) als een van de belangrijkste maatschappelijke trends naar voren geschoven, die Vlaanderen voor heel wat uitdagingen stelt, maar tegelijkertijd ook heel wat kansen biedt. De auteurs stellen dat huishoudenprognoses een toename van het aantal huishoudens voorspellen (+8,2% tussen 2006 en 2021) - en dus van de vraag bouwgrond - en verwijzen naar internationale migratie als een van de drijvende krachten achter deze toename.

Tot slot wordt er beleidsmatig volop gewerkt aan de opvolger van het RSV: het Beleidsplan Ruimte Vlaanderen. Dit plan bevat het langetermijnbeleid voor de ruimtelijke ontwikkeling van Vlaanderen tussen vandaag en het jaar 2050. Hiervoor werd het groenboek "Vlaanderen in 2050: Mensenmaat in een Metropool?" opgesteld dat aan de hand van een werktraject met verschillende partners moet leiden tot het uiteindelijke witboek. Het groenboek bevat een eerste aanzet tot visie: de metropool Vlaanderen 2050. Deze metropool is opgebouwd uit drie krachtlijnen: veerkrachtige ruimte, mensenmaat en metropolitane allure (Vlaamse Overheid, 2012). Net omdat het om een visie gaat die de concrete uitwerking in het witboek mee zal richting geven, ontbreekt het in het groenboek uiteraard ook aan concrete beleidsdoelstellingen of maatregelen met betrekking tot internationale immigratie. Wel wordt immigratie opnieuw aangeduid als belangrijke maatschappelijke uitdaging.

De volgende citaten geven enkele ideeën van de visie die in het groenboek met betrekking tot externe migratie naar voren wordt geschoven:

“Onder de vlag ‘Metropool Vlaanderen’ creëren we een veelzijdige levensruimte van wereldklasse, waarin mensen kunnen wonen en werken, zich kunnen ontspannen en elkaar kunnen ontmoeten. Zo wordt Vlaanderen nog aantrekkelijker voor de inwoners, toeristen en voor talent of investeringen uit het buitenland.” (Groenboek, p. 3).

“De bevolking zal van 6 naar 7 miljoen groeien en verandert bovendien van samenstelling. Migratie, vergrijzing, vergroening en gezinsverdunding creëren andere woonnoden, zorg- en dienstverlening. De grote steden krijgen de grootste instroom. In sterk verstedelijkte omgevingen dreigen sociaal-ruimtelijke polarisatie en suburbanisatie een harmonische ontwikkeling te bemoeilijken. Dit vraagt een gedifferentieerd en kwalitatief woonaanbod, dat betaalbaar, aantrekkelijk en toegankelijk is, en waar voldoende aanbod aan voorzieningen essentieel is, ook voor de meer kwetsbare burgers. Sociale segregatie en bijkomende druk op milieu en natuurlijke hulpbronnen moeten voorkomen worden.” (Groenboek, p. 11).

Opnieuw wordt migratie als belangrijke uitdaging voor de ontwikkeling in de steden genoemd. De nood aan een gedifferentieerd woonaanbod, maar ook specifieke dienstverlening voor onder meer de groep nieuwkomers wordt in het Groenboek duidelijk geïdentificeerd. Wat ook van belang is, en vrijwel afwezig was in de andere beleidsplannen of visienota's, is de erkenning van het gevaar op toenemende sociaalruimtelijke polarisatie.

5. Methodologie

In dit deel van het rapport bespreken we allereerst de gehanteerde onderzoeksmethoden. Vervolgens staan we nog even stil bij de vraag of we immigratie nog altijd kunnen bestempelen als een louter stedelijk fenomeen, om tot slot te eindigen met een korte introductie van de drie casegebieden.

5.1 Onderzoeksmethoden

In voorliggend rapport brengen we verslag uit van de resultaten van het casestudy-onderzoek binnen het 4-jarige onderzoeksproject rond 'Veerkracht & immigratie' dat uitgevoerd werd in het kader van het Steunpunt Ruimte (periode 2012-2015)⁵. Op basis van de centrale onderzoeksvragen en rekening houdende met het exploratieve karakter van dit onderzoek kozen we hoofdzakelijk voor kwalitatief onderzoek. Het onderzoek in de drie casestudiegebieden is dan ook voornamelijk gebaseerd op een combinatie van semi-gestructureerde diepte-interviews en focusgroepen.

Om te kijken welke elementen aanwezig zijn in de geselecteerde regio's die de aankomst van nieuwkomers uit het buitenland faciliteren of vergemakkelijken en welke rol de verschillende organisaties en netwerken, maar ook het lokale bestuur en de hogere overheden hierin kunnen vervullen, organiseerden we allereerst interviews met experts en bevoorrechte getuigen uit het middenveld. Deze waren allen gebaseerd op dezelfde thema- en vragenlijst, maar voor elke respondent binnen deze groep werd de lijst aangevuld met een aantal context-specifieke en functie-gebonden vragen. Er werd telkens gepeild naar de visie van de respondent op immigratie en de uitdagingen die dit met zich meebrengt in het desbetreffende casegebied, naar de specificiteit van het casegebied en naar de volgens hen meest geschikte manieren om de toegang tot de bredere samenleving voor nieuwkomers te garanderen. Analoot aan de theorie over de sociaal-economische integratiesferen van Polanyi werd ook gepeild naar de visie op de thema's economie en ondernemerschap, onderwijs, huisvesting en (in)formele hulp. Daarnaast werd er tijdens de interviews ook steeds aandacht besteed aan een aantal thema's die we eerder reeds centraal stelden in onze definitie van sociaalruimtelijke veerkracht, zoals de organisatie van de fysieke ruimte en de lokalisering van functies, de verdeling van materiële en andere hulpmiddelen, de ongelijke kwetsbaarheid van sociale groepen en individuen, sociale netwerken, lokale kennis, burgerparticipatie en politieke bewustwording en mobilisatie.

⁵ Eerder verschenen binnen dit onderzoeksproject de rapporten "Veerkracht" (Tempels et al., 2013) en "Internationale immigratie en vergrijzing in Vlaanderen: data en kaarten" (Schillebeeckx et al., 2014). Beide rapporten zijn te raadplegen op de website van het steunpunt Ruimte; www.steunpuntruimte.be

Om ook naar de beleving en de visie van nieuwkomers in de 3 casegebieden te peilen, organiseerden we interviews en focusgroepen met nieuwkomers. Deze gesprekken handelden over de gelokaliseerde diensten en functies waar nieuwkomers beroep op doen. De gesprekken starten steeds met de vraag hoe en waarom zij in het desbetreffende casegebied terecht zijn gekomen en hoe zij voor zichzelf een plaats trachten te veroveren in de lokale, maar ook ruimere, maatschappij. Aan het begin van elk interview werd telkens gepolst naar het eigen migratietraject. Dit geeft ons de mogelijkheid om de levensloopbaan van de respondent, in relatie tot haar/zijn aankomst te analyseren. Vervolgens was elk interview gebaseerd op dezelfde thema- en vragenlijst, waarbij we ervoor zorgden dat elk thema besproken werd tijdens de interviews, zonder dat daarom elke vraag gesteld moest worden. De respondenten hadden met andere woorden de vrijheid om te vertellen en te reflecteren over de naar voor geschoven thema's, maar konden ook andere relevante thema's inbrengen. Net zoals bij de bevoorrechte getuigen baseerden we de vragenlijst opnieuw op het theoretisch kader. We bespraken deze thema's echter niet op een abstract niveau, maar vroegen steeds naar de ervaringen van de nieuwkomers zelf. De focus lag hierbij op de overlevingsstrategieën opgedeeld volgens de drie integratiesferen. De vragen hadden dus steeds te maken met hun dagelijkse situatie: marktruil (formele en informele economie, huisvesting, ...), herverdeling (sociale en andere voorzieningen, sociale huisvesting, onderwijs,...) en wederkerigheid (solidariteit, sociale netwerken en het verenigingsleven). Zo kwamen volgende vragen aan bod: Hoe was het om aan de nodige papieren te geraken, een woning en werk te zoeken of een school voor de kinderen? Konden ze op formele of informele hulp rekenen? Wat zijn hun sociale en ruimtelijke ambities? Van welke diensten en voorzieningen maken zij gebruik?

In totaal bevroegen we 72 respondenten in de periode maart 2013-november 2015. Vierenvijftig respondenten - waarvan 30 expert-respondenten (beleidsmakers, experten ruimtelijke ordening, lokale ambtenaren, sociaal werkers, medewerkers uit het middenveld, etc.) en 24 personen van vreemde herkomst - werden bevroegd door middel van diepte-interviews. Daarnaast organiseerden we in de casegebieden Aalst en Liedekerke ook telkens 2 focusgroepen met personen van vreemde herkomst. Hieraan namen in totaal nog eens 18 respondenten deel. Aanvankelijk lag de focus bij de groep personen van vreemde herkomst op nieuwkomers die relatief recent (= in 2005 of later) in België zijn toegekomen. Voornamelijk in de gemeente Liedekerke, wat voor heel wat personen van vreemde herkomst niet de eerste plaats van aankomst vormt in België, bleek het echter erg moeilijk om ons uitsluitend te richten op 'nieuwkomers' volgens deze afbakening. Maar ook in Antwerpen-Noord interviewden we een aantal migranten die reeds langere tijd in België wonen. Hier ging het vaak om sleutelfiguren binnen de eigen etnische gemeenschap. Dit zijn vaak personen die reeds lange tijd in de betreffende gemeente wonen en hier een bepaalde verantwoordelijkheid hebben opgenomen binnen de hulpverlening naar nieuwkomers toe. Tot slot hebben we ons specifiek voor de case Antwerpen-Noord ook gericht op de groep etnische ondernemers. Tabel 1 geeft een summier overzicht

van de respondenten. We geven voor de personen van vreemde herkomst ook telkens het jaar van aankomst in België weer (voor zover dit bekend is).

De interviews en focusgroepen werden opgenomen en integraal uitgetypt. Voor we de interviews opnamen, hebben we steeds de toestemming gevraagd aan de respondent of we het gesprek mochten opnemen. De interviews werden geanalyseerd met behulp van NVivo 10-software. De interviews vonden plaats bij de respondenten thuis, in het lokale buurtcentrum of de openbare bibliotheek (in het geval van de respondenten van vreemde herkomst) en op de werkplek van de respondenten (in het geval van de experts en bevoorrechte getuigen). Zoals eerder aangegeven werden nieuwkomers in Aalst en Liedekerke ook bevraagd door middel van focusgroepen. Hierbij ging het telkens om nieuwkomers die elkaar wekelijks troffen in het kader van conversatiegroepen Nederlands. Het feit dat de nieuwkomers in deze groepen reeds vertrouwd waren met elkaar, kwam de openheid van de gesprekken ten goede. Vele nieuwkomers gaven ook zelf aan dat ze een groepsgesprek verkozen boven een 1-op-1 interview, aangezien deze laatste onderzoeksmethode voor hen eerder als intimiderend werd ervaren. Ook uit ander onderzoek blijkt dat respondenten in focusgroepen vaak makkelijker overgaan tot het delen van meer persoonlijke ervaringen dan in een klassiek 1-op-1 interview (Wilkinson, 2004).

Tabel 1: Respondenten

A. Experten				
Organisatie/affiliatie	Geslacht			
Ambtenaar Stad Antwerpen	V			
Vrijwilligster buurtcomité Antwerpen	V			
Architect	M			
Professor Ruimtelijke planning	M			
Sociaal wetenschapper	M			
Straathoekwerker Antwerpen	M			
Dokter wijkgezondheidscentrum Antwerpen	V			
Ambtenaar Stad Antwerpen	M			
Coördinator buurtcentrum Antwerpen	M			
Schepen Stad Antwerpen	M			
Coördinator Katholieke hulpverleningsorganisatie A'pen	V			
Coördinator vluchtelingenorganisatie Antwerpen	V			
Woordvoerder wijkcomité Aalst	M			
Jeugdwerker Stad Aalst	V			
Coördinator wijkgezondheidscentrum Aalst	M			
Stichter socio-culturele organisatie Aalst	M			
Straathoekwerker Aalst	M			
Zorgcoördinator basisschool Aalst	V			
Directeur basisschool Aalst	V			
Medewerker OKAN Aalst	V			
Medewerker OCMW Aalst	M			
Ambtenaar stad Aalst	V			
Woordvoerder Congolese organisatie Aalst	M			
Schepen stad Aalst	M			
Medewerker Inburgering Aalst	V			
Medewerker kabinet RO stad Aalst	M			
Ambtenaar Liedekerke	M			
Schepen Liedekerke	M			
Ambtenaar Liedekerke	M			
Medewerker OCMW Liedekerke	V			
B. Etnische ondernemers (Antwerpen-Noord)				
Land van herkomst	Geslacht	Leeftijd	Type	Actief sinds
China	M	n/a	Bakkerij	2014
Thailand	V	45	Haarsalon	2014
Nigeria	V	36	Kruidenier	2006
Turkije	M	53	DIY-zaak	1992
Marokko	M	48	Viswinkel	1997
Marokko	M	35	Groentewinkel	1996
Turkije	M	20	Tapijtenzaak	2012

C. Inwoners van vreemde herkomst				
Herkomst	Geslacht	Leeftijd	In België sinds	1ste woonplaats België
Antwerpen-Noord				
China	M	50-60	1968	Antwerpen Noord
Marokko	V	40-50	1993	Brussel
Georgië	M	36	2010	Asielcentrum Lanaken
China	V	34	2010	Antwerpen Noord
Guinee	M	51	1993	Asielcentrum Brussel
Tibet	V	35	2011	Asielcentrum Menen
Tsjetsjenië	M	34	2005	Asielcentrum Broechem
Guinee	V	32	2008	Asielcentrum Yvoir
Marokko	V	51	2004	Antwerpen Noord
Aalst				
Syrië	M	42	2012	Asielcentrum Yvoir
Mali	M	21	2010	Brussel
Syrië	M	29	2010	Herzele
Afghanistan	M	19	2011	Brussel
Rwanda	M	39	2013	Aalst
Syrië	M	43	2011	Asielcentrum Arendonk
Polen	V	n/a	2010	Rondegem
Griekenland	M	30-40	2013	Aalst
Congo	V	n/a	n/a	Brussel
Syrië	V	25-29	2015	Aalst
Polen	V	n/a	2010	Aalst
Liedekerke				
Rwanda	V	30	1999	Denderleeuw
Mauritanië	M	43	2010	Brussel
Nigeria	V	30-40	2005	Brussel
Filipijnen	V	20-30	2013	Liedekerke
Marokko	V	44	1971	Charleroi
Thailand	V	20-30	2010	Liedekerke
Rusland	V	40-50	1999	Oostende
Congo	V	49	2002	Antwerpen
Colombia	V	40-50	1990	Brussel
Roemenië	V	30-40	2004	Affligem
Kameroen	V	32	n/a	Brussel
Spanje	V	51	1970	Brussel
Marokko	V	30-40	2005	Brussel
Afghanistan	V	20-30	2009	Dilbeek
Rwanda	V	25	2000	Brussel

De interviews en focusgroepen werden vervolgens aangevuld met een documentanalyse van lokale en bovenlokale (sociale en ruimtelijke) beleidsdocumenten en krantenberichten om zo ook de rol van de beleidsactoren op de verschillende beleidsniveaus te bestuderen voor de veerkracht van de desbetreffende casegebieden. Tot slot geven we ook een aantal basisstatistieken en demografische gegevens mee van de drie casegebieden. Hoewel vaak wordt beargumenteerd dat statistieken van migrantenwijken net door hun grote bevolkingsverloop en hoge verhuisdynamiek altijd wat achterop hinken op de feiten, belichten de weergegeven cijfers in dit rapport net ook vaak het dynamische en snel veranderende karakter van de sociaal-ruimtelijke transformaties in de drie gebieden.

5.2 Immigratie niet langer een louter stedelijk fenomeen?

Vooraleer we overgaan op de introductie van de drie casegebieden, staan we eerst nog even kort stil bij de ruimtelijke context van immigratie. Immigratie is immers geen exclusief stedelijk fenomeen. We kozen er dan ook voor om ons voor dit onderzoek niet enkel te richten op grootstedelijke wijken. De bedoeling van de drie verschillende cases is immers om de verschillende aspecten van een aankomstwijk die belangrijk zijn voor het goed functioneren ervan te identificeren. Eens deze aspecten zijn geïdentificeerd, kan het ruimtelijk beleid er ook op ingrijpen. De vraag die hierbij belangrijk zal zijn, is welke rol kleinstedelijke of suburbane regio's vandaag spelen in het aankomst- en transitieproces van nieuwkomers in Vlaanderen en welke rol deze regio's in de toekomst zullen spelen. Vast staat immers dat ook kleinere gemeenten in Vlaanderen een steeds diverse bevolking krijgen.

In wat volgt geven we alvast een kort overzicht van de literatuur over nieuwe vestigingspatronen en belichten we enkele mogelijke verschillen en/of gevolgen voor migranten die in stedelijke of niet-stedelijke wijken terechtkomen.

Nieuwe vestigingspatronen

Migratie is ruimtelijk niet uitsluitend onder de noemer (groot)stedelijke problematiek te vatten. Denk in Vlaanderen bijvoorbeeld aan de vele tweede en derde generatie migranten in de mijncités van de provincie Limburg. Daarnaast wordt meer recent in de internationale literatuur ook gewezen op enkele verschuivingen in de traditionele vestigingspatronen van migranten. Migrantenvestigen zich vaker dan vroeger het geval was meteen in minder voor de hand liggende regio's (lees: suburbane of eerder landelijke gebieden). Hierbij spelen twee los van elkaar staande sociaalruimtelijke processen een belangrijke rol. Enerzijds krijg je naar analogie met de eerder vernoemde assimilatietheorie van Massey (1985) een groeiende middenklasse van vreemde herkomst die hetzelfde suburbanisatiepatroon vertoont als de 'blanke' middenklasse (Alba et al., 1999). Anderzijds blijkt uit onderzoek in de VS (Singer, 2004; Lichter & Johnson, 2009; Downey & Smith, 2011) dat een toenemend aantal migranten de migrantenwijken in de binnenstad overslaat en zich vanaf het moment van aankomst meteen in de suburbs of meer landelijke gebieden vestigen. Deze verschuiving in het immigratielandschap kent verschillende oorzaken. De nieuwe economische sectoren, zoals de informatie- en communicatiesector, de kennisintensieve sectoren en de dienstensector, creëren een toenemende vraag naar arbeidskrachten, maar hangen minder vast aan de bestaande centraal-stedelijke locaties. De vraag naar zowel hooggeschoolde als laaggeschoolde arbeidskrachten creëerde in de VS bijvoorbeeld een aanzuigefect in de suburbane groeipolen voor migranten van diverse afkomst (Singer, Hardwick, & Bretell, 2008). Downey en Smith (2011) zien een belangrijke verklaring in de rol die de sector van laaggeschoolde diensten speelt in de groeiende suburbane aanwezigheid van migranten. In Orange County in Californië stelden ze vast dat de toenemende vraag naar goedkope en laaggeschoolde diensten zoals kinderoppas, ouderenzorg, horeca

en poetswerk arme migranten aantrekt in de richting van de rijkere, blanke suburbane wijken. Op die manier ontstaan nieuwe, ditmaal suburbane, aankomstwijken.

De verwachting is dat ook België steeds meer te maken zal krijgen met een meer diffuus vestigingspatroon. Systematisch empirisch onderzoek naar vestigingspatronen van migranten is in België echter nog erg beperkt (Oosterlynck & Schillebeeckx, 2012; Schillebeeckx & Albeda, 2014). In het rapport “Internationale immigratie en vergrijzing in Vlaanderen: data en kaarten” dat eerder werd opgemaakt binnen het steunpunt Ruimte bleek opnieuw dat het vooral de centrumsteden zijn die het grootste aandeel migranten huisvesten en ook het merendeel van de meest recente immigranten komen nog steeds toe in één van de 13 centrumsteden (Schillebeeckx et al., 2014). Toch bleken ook de randgemeenten van de grotere Vlaamse steden een groeiende migrantenpopulatie te huisvesten. Dit gold het sterkst voor de rand van Brussel. Daarnaast doken ook op minder voor de hand liggende locaties de eerste kleine ‘hotspots’ van migranten op, zoals in enkele kleinere gemeenten in West-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen en Limburg. Dit zou te maken kunnen hebben met de aanwezigheid van bepaalde arbeidsintensieve sectoren zoals de vleessector en de bouwsector die traditioneel veel (tijdelijke) arbeidskrachten vanuit het buitenland aantrekken (zie bvb. Wets & Pauwels, 2011). Voor een sluitend antwoord is echter meer onderzoek nodig.

Integratie of discriminatie?

Hoewel er nog weinig geweten is over nieuwe vestigingspatronen van migranten in Vlaanderen, kan de groeiende zichtbaarheid van migranten in sommige suburbane of rurale gemeenten niet worden ontkend (Schuermans & De Maesschalck, 2010). Dit heeft uiteraard niet enkel een ruimtelijke, maar ook een maatschappelijke impact die verschilt naargelang we kijken vanuit het perspectief van de migrant die zich vestigt in een niet-stedelijke omgeving of vanuit het perspectief van de autochtone bewoners. We kunnen ervan uitgaan dat het leven van een migrant in een niet-stedelijk wijk zonder etnische infrastructuur er heel anders uitziet dan dat van een migrant in een stedelijke etnisch gemengde wijk. Voor nieuwkomers biedt de stad vaak een netwerk van taal- en landgenoten waarbinnen ze snel(ler) hun weg vinden. Anderzijds blijkt uit een studie naar lokale opvanginitiatieven voor asielzoekers dat nieuwkomers die terecht komen in kleinere landelijke gemeentes (vaak zijn dit volgmigranten of asielzoekers) sneller Nederlands leren, zich makkelijker integreren in de plaatselijke autochtone gemeenschap en vaker een etnisch meer divers sociaal netwerk opbouwen (Pauwels et al., 2010). Kwalitatief onderzoek van Geets et al. (2006) bij nieuwkomers lijkt dit te bevestigen. Zij ontdekten dat wanneer men in de rand of op het platteland woonde men relatief veel contact had met de autochtone bevolking, wat een extra stimulans vormde om Nederlands te leren en de sociale integratie en zelfredzaamheid van de kandidaat-vluchtelingen ten goede kwam. De auteurs vermoedden ook dat dit contact met de autochtone gemeenschap een compensatie zou kunnen vormen voor het gebrekkige aanbod aan voorzieningen en opvanginitiatieven. Ook hier is meer onderzoek nodig.

Na de initiële aankomstfase in een stedelijke aankomstwijk kiezen migranten die al minder bezig zijn met het pure overleven, soms bewust voor een verhuis naar de rand van de stad. Volgens Pauwels et al. (2010) gaat het hierbij vooral over huwelijksmigranten of nieuwkomers die zeker zijn van hun verblijfsvergunning en voldoende kapitaal hebben opgebouwd om in een rustigere buurt met een beter imago een nieuw leven in België op te bouwen. Voor sommige migrantengroepen is dit een succesverhaal, voor andere groepen zijn er ook nadelen verbonden aan een verhuis naar een wijk in de rand van de stad. Deze nadelen hebben vooral te maken met de kleinere etnische concentraties buiten de steden en een gebrek aan degelijke opvang- en onthaalinitiatieven. Uit een studie van Peleman (2001) naar de vrijetijdsbesteding bij Marokkaanse vrouwen in drie verschillende buurttypes in en rond het Antwerpse bleek immers dat de participatie aan activiteiten bij de respondenten uit de Antwerpse randgemeenten veel lager lag dan bij de respondenten uit de binnenstedelijke migrantenwijk. Zij pleit er dan ook voor om ook in gemeenten met slechts een erg beperkt aandeel migranten ook werk te maken van onthaalinitiatieven die aandacht hebben voor participatie en integratie.

Kijken we vanuit het perspectief van de autochtone bewoners, dan blijkt dat velen onder hen etnische diversiteit nog steeds in sterke mate associëren met de stad, terwijl het eigen dorp wordt aanzien als een blanke, mono-culturele, rustige en veilige wijk. De ruimte wordt hiermee als het ware ‘geracialiseerd’. Wanneer er in het eigen dorp in bepaalde straten of wijken toch sprake was van een groeiende populatie migranten of de aanwezigheid van een asielcentrum distantieerde men zich van deze wijken opdat het beeld van het blanke, veilige en rustige dorp niet werd geschaad. Schuermans en De Maesschalck (2010) duiden deze gestigmatiseerde wijken aan als “islands of otherness”. Uit dezelfde studie van Schuermans en De Maesschalck bleek tevens dat racisme sterker aanwezig was in gemeenten met weinig niet-Europese vreemdelingen dan in gemeenten met een hoger percentage niet-Europese vreemdelingen. De houding van de bevolking ten aanzien van vreemdelingen blijkt bovendien in relatie te staan tot de verstedelijkingsgraad. De studiedienst van de Vlaamse Regering concludeerden op basis van de survey ‘Sociaal-Culturele Verschuivingen’ (SCV survey) uit 2008 dat stadsbewoners meer open staan voor vreemdelingen dan inwoners van plattelandsgemeenten (Bral & Pauwels, 2010). Cijfers uit de SCV survey van 2012 laten duidelijk zien dat deze tendens zich voortzet. Gevraagd naar hun ideale woonbuurt antwoordde meer dan 70% van de plattelandsbewoners dat hun voorkeur uitgaat naar ‘een buurt met bijna alleen mensen van Belgische afkomst’ (zie Tabel 2). Het verschil met de grootsteden is frappant. Daar gaf slechts 17% dit antwoord. Wat ook opvalt is de kloof die gaapt tussen de grootsteden en de andere gebiedstypes. Terwijl zoals gesteld 17% van de inwoners van de grootsteden aangaf graag in een buurt met bijna alleen mensen van Belgische afkomst te wonen ligt dit bij alle andere gebiedstypes hoger dan 40%. De negatieve beeldvorming lijkt dus te worden gevoed door de angst van een instroom van vreemdelingen in de eigen wijk, eerder dan door de daadwerkelijke grote

aanwezigheid of groei van etnische groepen (Warmenbol, 2007). Dit werd ook bevestigd in de studie van Schuermans en De Maesschalck (2010).

Tabel 2: Ideale buurt en verstedelijkingsgraad, in %

	Grootsteden	Centrumsteden	Stedelijke rand	Kleine steden	Overgangsgebied	Platteland	Totaal
In een buurt met bijna alleen mensen van Belgische afkomst	17,20%	41,90%	47,90%	44,60%	55,40%	70,50%	47,80%
In een buurt met meer mensen van Belgische afkomst dan mensen van een andere afkomst	44,20%	37,10%	46,20%	43,60%	34,50%	23,00%	38,10%
In een buurt met ongeveer evenveel mensen van Belgische afkomst als van een andere afkomst	35,10%	21,00%	5,90%	10,60%	8,60%	5,50%	12,90%
In een buurt met meer mensen van een andere afkomst dan van Belgische afkomst	3,30%			1,20%	0,80%	0,30%	0,90%
In een buurt met bijna alleen mensen van een andere afkomst	0,20%				0,70%	0,70%	0,30%

Bron: Survey naar sociaal-culturele verschuivingen in Vlaanderen 2012, Studiedienst van de Vlaamse Regering.

5.3 Introductie van de 3 casegebieden

Hiervoor suggereerden we reeds dat de ruimtelijke en maatschappelijke dynamieken die ontstaan ten gevolge van internationale immigratie wel eens sterk kunnen verschillen naargelang de verstedelijkingsgraad. De wijk waarin men terecht komt, heeft een belangrijke invloed op het integratietraject van de migrant zelf. Net zoals de kwaliteit van het leven en de mogelijkheden tot participatie aan de maatschappij sterk afhankelijk zijn van de aanwezigheid van etnische netwerken en lokale initiatieven gericht op onthaal, integratie en participatie. In het licht van het voorgaande selecteerden we de drie casegebieden op basis van onderstaande criteria:

- We kiezen voor verschillende types van zogenaamde aankomstwijken (stedelijk versus niet-stedelijk, lange versus korte migratiegeschiedenis). Zoals we eerder aanhaalden, is er in de recente wetenschappelijke literatuur steeds meer aandacht voor immigratie naar suburbane wijken en de hiermee samenhangende bezorgdheid dat deze suburbane wijken in termen van dienstverlening veel minder sterk zijn uitgerust.
- We kiezen voor de groep minder gegoede migranten waarbij we in de mate van het mogelijke ook oog hebben voor asielzoekers en mensen zonder papieren. We veronderstellen immers dat welgestelde migranten voldoende eigen middelen hebben om hun onthaal zelf te organiseren via de marktwerking. Armere migranten zijn voor hun aankomst- en transitieproces veel sterker aangewezen op de overheid, familie en etnische netwerken.
- Binnen de cases selecteren we een zo divers mogelijke groep respondenten met betrekking tot herkomst.

In wat volgt lichten we de keuze voor de drie casegebieden verder toe en geven we per case een aantal basisstatistieken mee.

5.3.1 Case Antwerpen-Noord

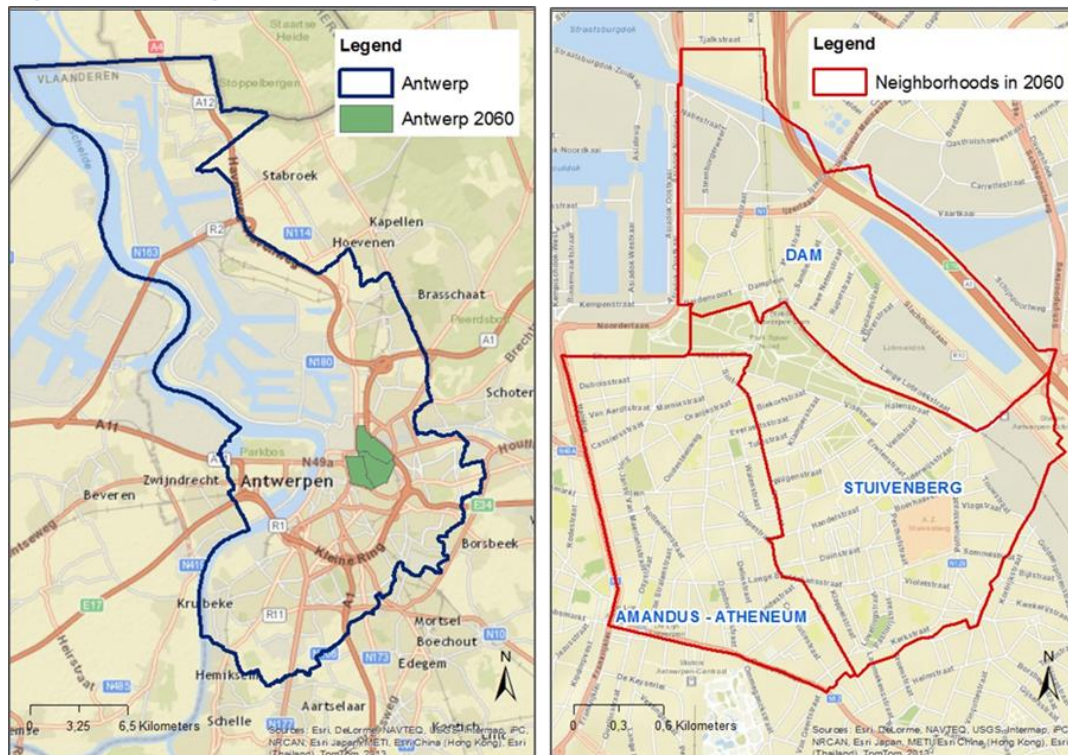
Als eerste case werd op basis van de bovenstaande criteria gekozen voor een aankomstwijk in de 19e eeuwse gordel van de stad Antwerpen: 'Antwerpen Noord'. Antwerpen-noord is een stedelijke wijk met een lange migratiegeschiedenis en een groot aandeel inwoners met een laag socio-economisch profiel. Wat de keuze voor deze wijk mee heeft bepaald was het feit dat de vorige stedelijke administratie de aankomstfunctie van deze wijk expliciet erkent en ook wenst te behouden. In het Ruimtelijk uitvoeringsplan voor Antwerpen 2060 (kortweg 'RUP 2060') dat werd goedgekeurd door de gemeenteraad op 22 oktober 2012⁶ wordt de wijk naast ontmoetingsgebied en woongebied ook omschreven als aankomstgebied:

⁶ Het gaat hier dus om een beleidsdocument dat nog werd goedgekeurd tijdens de vorige legislatuur (2007-2012) onder het beleid van toenmalig burgemeester Patrick Janssens.

“Antwerpen 2060 is een veelbesproken gebied. Sinds haar ontstaan functioneert het als aankomstgebied voor niet-Antwerpenaren. Na een succesvolle integratie verhuizen deze nieuwe Antwerpenaren. De sociale stijging die hier plaats vindt, is daarom slechts beperkt zichtbaar.” (Stad Antwerpen, 2012, p. 3)

De wijk Antwerpen-Noord bestaat uit de wijken ‘Dam’, ‘Stuivenberg’ en ‘Amandus-Atheneum’. De wijk is centraal gelegen, en grenst aan twee erg belangrijke openbaar vervoersknooppunten: het centraal station en de busterminal aan de Franklin Rooseveltplaats waar de meeste streekbussen van De Lijn toekomen en vertrekken. De wijk herbergt ook vele lokale openbare diensten, etnische verenigingen en winkels en een groot, relatief nieuw, park (Park Spoor Noord), dat bezoekers aantrekt uit de hele stad. Antwerpen-Noord biedt (relatief) goedkope woningen en commercieel vastgoed. Het is zowel vanuit fysiek als sociaal opzicht een erg diverse wijk. In de wijk staan verschillende grote oude herenhuizen en burgerwoningen naast kleine arbeidershuisjes in nauwe straten of steegjes.

Figuur 1: Situering Antwerpen-Noord

In de tweede helft van de 19de eeuw kende deze buurt een zeer sterke groei die echter op een chaotische en ongestructureerde manier tot stand kwam, zonder enige visie op het ruimtelijk geheel. De wijk werd toen al bewoond door mensen uit de laagste socio-economische klassen. Na 1860 besloot de stad daarom om sterk te investeren in de wijk en voorzag in de bouw van enkele belangrijke publieke voorzieningen zoals scholen, een bad- en zweminrichting, een ziekenhuis - in een voor die tijd erg vooruitstrevende bouwstijl- en een groot aantal sociale woningen (Plomteux & Steyaert, 1989). Het is echter pas een eeuw later dat de eerste migranten toekwamen in Antwerpen-Noord. De meesten onder hen waren

‘gastarbeiders’ die in België toekwamen ten gevolge van actieve overheidsrekrutering. De meeste gastarbeiders bleken uiteindelijk langer (dikwijls permanent) te blijven dan aanvankelijk gepland en trokken in de vele woningen die de blanke middenklasse uit de wijk had ingeruild voor een woning met tuin in de rand van de stad. De daaropvolgende economische crisis van de jaren 1970 verhinderde echter sociale, en dus vaak ook ruimtelijke, mobiliteit voor deze migrantengezinnen wat leidde tot de consolidatie van vele 19^e-eeuwse migrantenwijken (Kesteloot, 2000). Vandaag heeft ruim 72% van de inwoners van Antwerpen-Noord vreemde roots⁷. Het is een erg dense wijk (13.440 inwoners/km³ in 2015) dat al jaren kampt met het stigma van sociaal achtergestelde migrantenwijk en dit zowel ten gevolge van statistieken als van berichtgeving in de media⁸. Tabel 3 toont een aantal basisstatistieken van de wijk en zet deze uit ten opzichte van het stedelijk gemiddelde. De tabel toont duidelijk aan hoe Antwerpen-Noord op een aantal belangrijke socio-economische indicatoren (zoals opleidingsniveau, inkomen en werkzaamheidsgraad) heel wat lager scoort dan de hele stad Antwerpen. Ook op gebied van het woningpatrimonium en de openbare ruimte zien we dat, naast de hoge bevolkingsdichtheid, de wijk in vergelijking met het stedelijk gemiddelde gekarakteriseerd wordt door een hoger aandeel ongeschikt en/of onbewoonbaar verklaarde woningen en een lager aantal vierkante meters groen per inwoner. Het aandeel sociale huurwoningen leunt echter wel sterk aan tegen het stedelijke gemiddelde.

⁷ Herkomst ouders meegerekend.

⁸ Wanneer de nieuwe demografische gegevens van 2015 voor alle Antwerpse wijken werden vrijgegeven, publiceerde de krant De Morgen een artikel met als titel : « Wie geld heeft, vlucht weg. Antwerpen-Noord is op socio-economisch vlak het kneusje van de stad. » (verschenen op 9 april 2015).

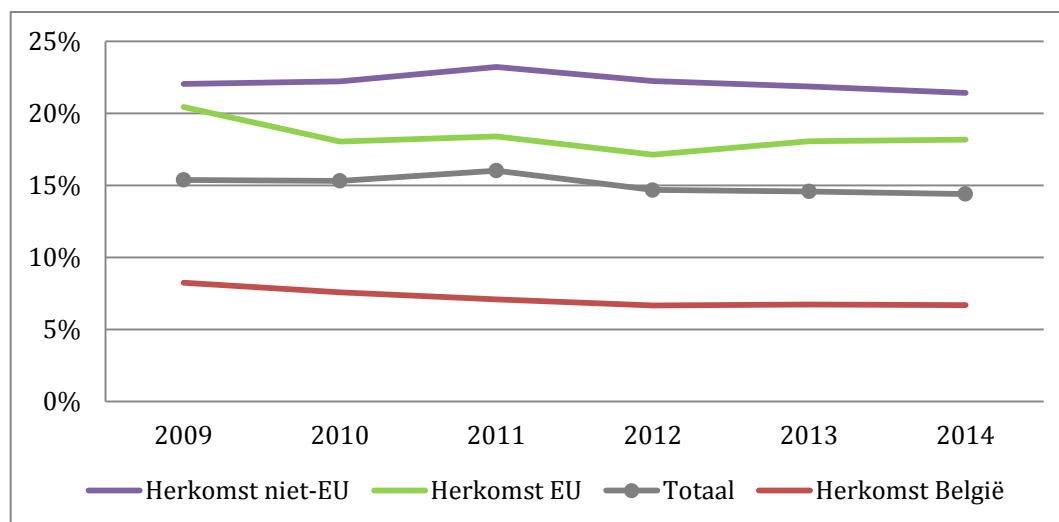
Tabel 3: basisstatistieken wijk Antwerpen-Noord en Stad Antwerpen

	Antwerpen-Noord	Stad Antwerpen
Inwoners (2015)	44.531	516.009
Bevolkingsdichtheid (pers/km²) in 2015	13.440	2.526
% vreemdelingen (herkomst ouders meegerekend) in 2015	72	45.8
Werkzaamheidsgraad (% in 2012) (verhouding v/d werkenden van 18 t.e.m. 64 jaar t.o.v. bevolking van 18 t.e.m. 64 jaar)	46.5	59
% inwoners met hoogstens diploma lager onderwijs (2011) [%]	26	18
Gem. netto belastbaar inkomen per capita (2012)	13.168 €	19.089 €
% Sociale huurwoningen (2014)	9.42	9.91
% Ongeschikte en/of onbewoonbare wooneenheden (2014)	3.7	0.9
Opp. in m² groen per inwoner (2014) [aantal]	6	119.4

Bron: Buurtmonitor Stad Antwerpen (<https://stadincijfers.antwerpen.be/>)

Figuur 2 toont tot slot duidelijk aan dat de wijk Antwerpen-Noord de rol van aankomstwijk vervult in de stad. Deze figuur zet het aandeel nieuwkomers (van buiten de stad) uit ten opzichte van het totaal aantal nieuwkomers in de hele stad Antwerpen voor de periode 2009-2014, en dit opgesplitst volgens herkomstgroep. Ca. 1 op 7 (ruim 14%) van alle nieuwkomers in de stad komt aan in de wijk Antwerpen-Noord, terwijl slechts 8,6% van de Antwerpse bevolking er woont. Van de nieuwkomers met niet-Europese herkomst in Antwerpen, komt ruim 1 op 5 aan in Antwerpen-Noord. Voor de nieuwkomers met Europese roots gaat het om iets minder dan 20%. Ter vergelijking, voor de autochtonen gaat het slechts om een kleine 7%.

Figuur 2: Aandeel nieuwkomers van buiten de stad in de wijk Antwerpen-Noord t.o.v. totaal aantal nieuwkomers in de stad Antwerpen, 2009-2012

Bron: Buurtmonitor Stad Antwerpen (<https://stadincijfers.antwerpen.be/>)

Let wel, de cijfers in bovenstaande figuur gaan over alle aankomsten van buiten de stad Antwerpen (dus ook over aankomsten vanuit andere gemeenten binnen België). Cijfers op wijkniveau over aankomsten rechtstreeks vanuit het buitenland zijn voor zover we kunnen nagaan niet (of niet publiekelijk) beschikbaar. Wel weten we dat er van alle 7.441 geregistreerde nieuwkomers die zich in 2015 vanuit het buitenland in de stad Antwerpen kwamen vestigen 1.345 personen terecht kwamen in de wijk Antwerpen-Noord (hetzij 18%)⁹. Ook dit is een erg hoog cijfer, wetende dat Antwerpen 14 wijken kent, goed voor een totaal van ruim een half miljoen inwoners (waarvan zoals eerder gesteld slechts 8.6% in Antwerpen-Noord woont).

Daarnaast blijkt uit de Antwerpse gegevens dat de externe migratiesaldi¹⁰ voor de inwoners met Europese en niet-Europese herkomst in de periode 2010-2014 steevast positief waren voor de wijk Antwerpen-Noord. Dit betekent dat er meer personen met vreemde herkomst van buiten Antwerpen in de wijk kwamen wonen dan er weer uit de wijk wegtrokken. Het externe migratiesaldo voor autochtonen was in diezelfde periode echter steeds negatief.

Tot slot wordt een aankomstwijk ook steevast gekenmerkt door een hoge verhuisdynamiek en dit is in Antwerpen-Noord niet anders. De verhuisintensiteit¹¹ in Antwerpen-Noord ligt dan ook erg hoog. Deze lag met 38% in 2014 heel wat hoger dan het stedelijke gemiddelde (29%).

⁹ Bron :Cijfers opgevraagd bij Atlas · integratie & inburgering Antwerpen

¹⁰ Het verschil tussen aankomsten van buiten de stad en vertrekbewegingen uit de stad

¹¹ De verhuisintensiteit is het totaal aantal verhuisbewegingen geregistreerd in een gebied (aankomst + vertrek + interne verhuis), gedeeld door de bevolking van dit gebied.

5.3.2 Case Aalst

Als tweede case kozen we voor de stad Aalst. Deze stad kende de afgelopen jaren, mede door haar centrale ligging op de as Gent-Brussel, een sterke diversifiëring van haar populatie. Het is vooral de groei van de Sub-Saharaanse bevolkingsgroep die veel media-, maar ook politieke, aandacht kreeg. Het kleinstedelijke Aalst kende ook haar instroom van gastarbeiders in de jaren 1960-'70 maar in vergelijking met grootsteden zoals Antwerpen, Gent, Brussel, Luik,... bleef deze instroom (en de bijhorende vervolgmigratie) eerder beperkt. De concentratie van personen van vreemde herkomst is in Aalst ook minder sterk waardoor we ervoor opteerden om ons niet te richten op één specifieke wijk, maar op de hele stad. Tijdens de tweede helft van de 19de eeuw tot ver in de 20ste eeuw was Aalst alom bekend om zijn textielindustrie. De jaren 1960 markeerde echter het begin van de economische neergang en Aalst - net als veel andere Belgische steden in diezelfde periode - werd geconfronteerd met problemen van toenemende werkloosheid, een sterke afname van het aantal inwoners in de binnenstedelijke wijken en een verouderende 19e eeuwse woningvoorraad. Aalst kent tot op heden een groot aanbod aan kleine arbeiderswoningen waar zich doorheen de jaren steeds meer migrantengezinnen hebben gevestigd. Vooral tijdens het laatste decennium kende de stad een steeds meer diverse instroom van nieuwe migranten. Zo werd de top 3 van vreemde nationaliteiten in Aalst de afgelopen 15 jaar sterk gewijzigd. Daar waar de Turken (0,5% van de totale bevolking), Marokkanen (0,3% van de totale bevolking) en Nederlanders (0,2%) in 2000 de grootste groepen vormde, waren het in 2014 de Nederlanders (1%), Congolezen (0,6%) en Polen (0,5%) die de top drie vervulde. Bovendien liep het aantal verschillende nationaliteiten in diezelfde periode op van 76 nationaliteiten naar 120 (Jacques, Lodewijckx, Pelfrene, Schelfaut, & Noppe, 2015).

Figuur 3: Case Aalst (etnisch ondernemerschap in Aalst en stationsomgeving Aalst)

Tabel 4 toont een aantal basisstatistieken van de stad Aalst en zet deze –waar relevant- uit ten opzichte van het gemiddelde voor het Vlaamse Gewest. Meteen blijkt duidelijk dat de stad Aalst een heel ander profiel heeft dan een grootstad zoals Antwerpen. Zo zagen we eerder dat 46% van alle inwoners in Antwerpen van vreemde herkomst is. Voor Aalst gaat het hier slechts om 16%. Daarnaast toont onderstaande tabel dat de meeste indicatoren voor Aalst sterk aanleunen bij het

Vlaamse gemiddelde (al scoort Aalst beduidend slechter op het aandeel sociale huurwoningen). Uiteraard zegt deze tabel weinig over de interne differentiatie binnen de stad Aalst. Zo kent ook Aalst een aantal wijken met een eerder laag socio-economisch profiel zoals de wijken Aalst Recheroever en de Watertorenwijk.

Tabel 4: basisstatistieken stad Aalst

	Aalst	Vlaams Gewest
Inwoners (2015)	83.709	
Bevolkingsdichtheid (pers/km ²) in 2015	1.072	
% vreemdelingen (herkomst ouders meegerekend) in 2015	16,4	18.4
Werkzaamheidsgraad (% in 2013)		
Aandeel (%) werkenden in de bevolking op arbeidsleeftijd (20-64 jaar)	71.7	71.4
Gem. inkomen per inwoner	18.194	17.765
% sociale huurwoningen (2014)	3,8	5.5

Bron: ADS & SVR

5.3.3 Case Liedekerke

Tot slot selecteerden we de gemeente Liedekerke als derde case. Deze gemeente was één van de eerste gemeenten in de westelijke rand van Brussel met een eigen integratieambtenaar en kende vooral het afgelopen decennium een sterke groei van haar populatie van vreemde herkomst. De nabijheid van Brussel en de goede bereikbaarheid met het openbaar vervoer (zowel een goede trein- als busverbinding) speelt hier een belangrijke rol. De keuze voor Liedekerke was ook deels een pragmatische keuze. Liedekerke maakte immers deel uit van één van de twee onderzoeksgebieden die geselecteerd werden binnen de 'Living Labs' van het Steunpunt Ruimte (zie www.steunpuntruimte.be).

6. Resultaten Case Antwerpen-Noord

In dit kwalitatieve luik worden de resultaten belicht van de interviews met zowel de bevoorrechte getuigen (beleidsmakers, experts inzake ruimtelijke planning en hulpverleningsorganisaties die actief zijn in de wijk) als met de nieuwkomers en sleutelfiguren van buitenlandse herkomst in de wijk Antwerpen-Noord. We gaan na welke elementen aanwezig zijn in de wijk die de aankomst van nieuwkomers uit het buitenland, en de functie van aankomstwijk als transitiezone, faciliteren of vergemakkelijken. Meer specifiek onderzoeken we welke (combinaties van) de drie sociaal-economische integratiesferen worden gebruikt om toegang te verkrijgen tot de verschillende gelokaliseerde hulpbronnen die nieuwkomers nodig hebben in hun aankomstproces en die hun kansen op sociale mobiliteit verhogen. Het gaat hier dan om tewerkstelling, huisvesting en allerlei stedelijke (in)formele diensten en hulpverlening. Daarnaast onderzoeken we welke rol de verschillende organisaties en netwerken, maar ook het stadsbestuur en de hogere overheden hierin kunnen vervullen. Of met andere woorden, in welke mate wordt de transitiefunctie van de wijk – en dus de veerkracht – versterkt of net verzwakt door de verschillende maatregelen en acties van betrokken overheidsactoren, middenveld, ngo's, etc. Eerst staan we nog kort even stil bij de het specifieke karakter van de wijk.

6.1 Specificiteit van de wijk Antwerpen-Noord

De ruimtelijke structuur is rafeliger en ongestructureerder

Antwerpen-Noord is een dichtbebouwde wijk zonder een duidelijk ruimtelijk patroon en met vele smalle straten. Ze is tot stand gekomen zonder enige ruimtelijke visie of plan en dus ook zonder de bijhorende uitrusting en voorzieningen. Zelfs toen de eerste migrantenfamilies toekwamen, werd er vanuit ruimtelijke planning nooit geïnvesteerd in de wijk, aangezien men ervan uitging dat deze migratie een tijdelijk karakter had. Ondertussen is het een onweerlegbaar feit dat de wijk een grote diversiteit kent en wordt Antwerpen-Noord zelfs door de ruimtelijke planningscel van de stad erkend als aankomstwijk.

Nu deze ruimtelijke dynamieken in de wijken een vast gegeven zijn, is het een uitdaging voor de ruimtelijke ordening om hier met duurzame ingrepen op te ageren. De chaotische opbouw van de wijk biedt immers naast heel wat problemen, ook heel wat kansen. Zo is de levendigheid van Antwerpen-Noord vooral te danken aan het intensieve gebruik van de publieke ruimte door de vele nieuwkomers in de wijk.

“Nu voor de rest denk ik dat die migrantengroepen, die hebben altijd een heel andere omgang met het openbaar domein. Dus ik denk dat die heel veel buiten leven en wonen. [...] Wat wel zo is, is dat die migranten zo een nonchalante omgang met dat openbare domein hebben [...]. Maar die nonchalance wordt vaak te negatief bekeken,

maar dat heeft ook een heel groot voordeel. Dat maakt ook dat die dat gebruiken. Dat die een tafel op straat zetten en dat die samen, echt samen buiten gaan zitten. En dat maakt een wijk levendig.” (Architect)

Kenmerkend aan een aankomstwijk is niet enkel de meer chaotische totstandkoming van de ruimtelijke structuur van de wijk, maar ook de lossere omgang met de regelgeving. Respondenten in het onderzoek hadden het dan ook over de “*andersoortige sociale controle*” in een stedelijke aankomstwijk zoals Antwerpen-Noord en geloofden sterk dat de grotere tolerantie ook meer ruimte laat voor het experiment.

“Je hebt toch ook nog wel het voordeel hier denk ik [...], het blijft hier nog wel zeer gemakkelijk om hier iets te verbouwen, of iets om te bouwen. Om van een huis een winkelpandje te maken. Het is een wijk waar op zich nog wel veel kan en ook veel getolereerd wordt. Dus er speelt hier toch wel een andersoortige sociale controle dan in andere stadsdelen. Het is een zeer tolerante wijk ook. [...] Dat alles kan, dat is nu wel wat veel gezegd, maar hier kan veel geëxperimenteerd worden. (Coördinator Buurtcentrum Antwerpen)

Al heeft die lossere omgang met de (ruimtelijke) bepalingen natuurlijk ook nadelen. Zo vertelde een gekend sleutelfiguur in de wijk over de vele verbouwingen die plaatsvinden zonder respect voor het onroerend erfgoed.

Een diverse alles-wijk?

Het feit dat Antwerpen-Noord een centraal gelegen, levendige wijk is met veel winkels en voorzieningen en goede verbindingen met het openbaar vervoer speelt een belangrijke rol in haar aantrekkingskracht voor nieuwkomers. Gevraagd naar hun mening over de wijk, omschreven twee respondenten de wijk als een ‘alles-buurt’, een buurt die over talrijke voorzieningen beschikt, waarvan een groot deel zich ook richt op de noden van de diverse populaties in de wijk:

“Het is een alles-buurt. Er is school, of werk of euh er is een ziekenhuis. Kijk hier, alles hier, winkels, ... alles hier, [...] organisaties voor Nederlandse lessen,... Dit is een alles-buurt hier. Begrijp je?” (M, Tsjetsjenië, 34 jaar)

“Je hebt hier alles hé. Je kan al de informatie in verschillende talen krijgen. En supermarkten: je hebt hier naast een Marokkaan, naast een Afghaan, naast een Jood, naast een Pakistaan, naast ik weet het niet hé. Je hebt er verschillende. En dat is heel gemakkelijk en mensen helpen elkaar. (V, Marokko, 40+)

6.2 Formele en informele tewerkstelling

In dit luik belichten we de verschillende strategieën die nieuwkomers hanteren om toegang te krijgen tot de arbeidsmarkt in Antwerpen-Noord (en wijdere omgeving). We tonen aan dat heel wat nieuwkomers, verhinderd door de moeilijke toegang tot de formele arbeidsmarkt, steunen op het eigen sociale netwerk om aan een job te geraken of zelf een eigen zaak beginnen. Het succes van etnisch ondernemerschap is echter niet enkel gebaseerd op sociale netwerken. Veel hangt ook af van het wetgevende kader en hoe strikt dit op lokaal niveau wordt toegepast.

Toegang tot de arbeidsmarkt

Zoals we eerder in dit rapport beschreven, vormt de arbeidsmarkt de meest dominante sociaal-economische integratiesfeer in kapitalistische samenlevingen (Mingione, 1991). Eerdere studies toonden aan dat de meerderheid van migranten van niet-Europese herkomst in België nog steeds de meest preciaire jobs op de arbeidsmarkt uitvoeren waar slechte arbeidsomstandigheden, lage lonen en korte-termijncontracten schering en inslag zijn; een fenomeen dat vaak aangeduid wordt met de term ‘etnostratificatie’ (Verhoeven, 2000). Ook tijdens de interviews in Antwerpen-Noord kwam het probleem van de tijdelijke contracten veelvuldig aan bod. Soms kreeg men wel een vast contract aangeboden, maar liep men dit contract toch nog mis doordat men slechts over een tijdelijke verblijfsvergunning en arbeidskaart beschikte.

De discrepantie tussen de kansen op de arbeidsmarkt voor nieuwkomers van buiten de EU-15 en de lokale bevolking is nergens in Europa zo hoog als in Vlaanderen en België (Tielens, 2005). Dit wordt ook weerspiegeld in de werkloosheidscijfers in Antwerpen-Noord. In 2015 was ca. 21% van de totale populatie van vreemde herkomst¹² tussen 18 en 66 jaar oud werkloos¹³. Voor de Belgen was dit aandeel ‘slechts’ 13% (Stad Antwerpen, 2015b). Vaak is dit verschil te wijten aan discriminatie op de arbeidsmarkt (Smeesters, Arriijn, Feld, & Nayer, 2000), maar ook andere factoren zoals strenge diplomavereisten, het niet beschikken over de nodige verblijfs- en arbeidsvergunningen en de sterke focus op het goed beheersen van de Nederlandse taal bemoeilijken de toegang tot de arbeidsmarkt voor vele nieuwkomers. Een medewerker van een lokaal buurtcentrum in Antwerpen-Noord wil dan ook meteen nuanceren dat een aankomstwijk als Antwerpen-Noord automatisch leidt tot opwaartse sociale mobiliteit;

“De kansen liggen niet voor het rapen hé. Ik denk dat het zeer moeilijk is net hé voor mensen om eruit te geraken. Zowel op vlak van tewerkstelling, maar ook om taal te

¹² Gebaseerd op nationaliteit bij geboorte

¹³ Aandeel werkloze werkzoekenden van vreemde herkomst in de totale populatie inwoners van vreemde herkomst op beroepsactieve leeftijd (18 tot en met 64 jaar).

leren bijvoorbeeld om dat op een zodanig niveau te kennen dat je ook gemakkelijker toegang krijgt tot werk bijvoorbeeld. Zo gemakkelijk is het allemaal niet hé.”

Ook onze respondent uit het huidige stadsbestuur erkent dat de kanalen om toe te treden tot de arbeidsmarkt niet altijd voor iedereen even goed functioneren:

“We verliezen veel te veel mensen vandaag die naast de mandjes vallen die we hebben uitgezet. Je hebt de grote mand van de VDAB en dan heb je de kleine mandjes van Werkhaven, euh Kras jeugdwerking enzovoort. Nu ondanks het feit dat die er allemaal staan, die mandjes, vallen er daar een hele hoop naast. Waarom? Euh heel veel hebben de moed opgegeven. Een deel is ook illegaal.” (schepen stad Antwerpen)

Hiermee wordt meteen nog een bijkomende drempel aangehaald voor een specifieke groep: de groep mensen zonder papieren. Overleven is voor deze groep heel moeilijk net omdat zij geen recht hebben om in België te werken. Volgens een straathoekwerker die met mensen zonder papieren werkt in de wijk, doen zij vaak beroep op voedselbedeling om te overleven. Daarnaast zijn zij vaak noodgedwongen aangewezen op de informele economie.

De laatste, maar zeer vaak genoemde, drempel voor het vinden van een job is de taal. Doorheen alle gesprekken vormde taal de rode draad. De link tussen taal en werk lijkt dubbel. Enerzijds geven zo goed als alle respondenten aan dat het beheersen van de Nederlandse taal een belangrijke voorwaarde is om aan werk te geraken.

“En dan zeggen ze ook, ga maar werk zoeken. Wie gaat er werk geven aan een persoon die geen Nederlands spreekt. Wie? Niemand. “(V, Marokko, 51 jaar)

“Ik denk eerst moet je goed Nederlands leren en dan zoek je werk. Als je Nederlands niet goed genoeg is dan kan je niet goed contact maken met mensen. Ze kunnen je niet goed begrijpen” (V, Tibet, 35 jaar)

Anderzijds blijkt ook dat de meesten pas echt Nederlands leren spreken op de werkvloer, want “[...] als je werkt dan is dat ook veel beter voor je Nederlands ook.” (M, Tsjetsjenië, 34 jaar). Toch hadden heel wat respondenten het ook moeilijk met de steeds sterkere nadruk die gelegd wordt op het Nederlands. Zo vertelde Katy¹⁴, een vrouw uit Guinea dat de sociale druk die ze voelde om Nederlands te leren haar net verhinderde de taal snel onder de knie te krijgen. Ze durfde immers nog amper Nederlands te spreken, uit angst fouten te maken. Uit de studie van Pauwels et al. (2010) kwam ook reeds naar voren dat sommige nieuwkomers een ware ‘integratiedwang’ ervaren.

¹⁴ Alle namen in dit rapport zijn fictief ter bescherming van de privacy van onze respondenten.

Strategieën om aan een job te geraken

Een eerste voor de hand liggende manier om een job te vinden, zijn de officiële toeleidingskanalen en trajectbegeleidingsinstanties zoals de VDAB, de Werkwinkel, de uitzendkantoren, het OCMW, etc. Ook onze respondenten kenden deze kanalen goed.

“I: En hoe heb je die job gevonden?”

R: VDAB. Dat was VDAB. (V, Marokko, 40+)

“I: En hoe zocht je dat dan? Was dat dan via interim of via via of...?”

R: Ik ga gewoon naar een interim en ik solliciteer overal. Dus ik heb gewerkt met Randstad, met Manpower [...], en euh in het Middelheim [ziekenhuis]. Ik heb daar gewerkt. En in een bejaardentehuis, ik heb ook gewerkt in een bejaardentehuis. En ik heb ook bij mensen thuis gewerkt. Ik heb ook als postbode gewerkt..” (V, Marokko, 51 jaar)

Bovenstaand citaat toont ook aan hoe vele nieuwkomers veel verschillende, en vaak tijdelijke, jobs uitoefenen. In België vinden de meeste migranten uiteindelijk echter een job door het aanspreken van het eigen netwerk van vrienden en familie¹⁵, en dus door beroep te doen op wederkerigheid. Dit is ook het geval in Antwerpen-Noord. Zo vertelde Mei, een Chinese vrouw die in 2011 haar man kwam vervoegen die aan het werk was in het Antwerpse Chinatown, hoe ze haar eerste job in Vlaanderen vond door beroep te doen op de lokale Chinese gemeenschap. Samen met vele andere Chinese migranten uit China Town, pendelde Mei dagelijks naar Olen (op zo'n 35 km van Antwerpen-Noord) voor haar werk in wat zijzelf de 'kippenfabriek' noemde. Toen de fabriek in 2013 failliet ging, zorgde dit voor een plotse werkloosheidspiek binnen de gemeenschap, maar onze respondent vond snel weer werk in een Chinees restaurant in de wijk. Ook Zineb, een Marokkaanse sleutelfiguur in de wijk die tevens als 'sociaal adviseur' vrijwilligerswerk doet voor de stad Antwerpen benadrukte het belang van een sociaal netwerk: *“Een job? Ik weet het niet, je moet een job zoeken via via”*. Naast familiebanden en de etnische gemeenschap zijn volgens Zineb voornamelijk de lokale wijkcentra van cruciaal belang voor nieuwkomers om een eigen sociaal netwerk uit te bouwen:

“Het buurthuis, dat is een ideale plek waar [...] de mensen kunnen, ik weet het niet, van alles wisselen. Ja het centrum 'de wijk' of het buurthuis.”

Een straathoekwerker in de wijk kende dezelfde 'netwerk-waarde' toe aan het De Coninckplein – een lokaal plein in de wijk dat gekend staat voor haar Afrikaanse bars en cafés, maar ook voor haar alcohol- en druggebruikers – en vertelde hoe dit plein fungeerde als ontmoetingsplaats voor heel veel verschillende groepen in de wijk.

¹⁵ De steekproefenquête naar de arbeidskrachten (EAK) in België uit 2008 toonde aan dat 32% van de werkende migranten van niet-Europese herkomst een job vonden (of een eigen zaak opstarten) met hulp van vrienden of familie. Ter vergelijking, het aandeel Belgen dat op het eigen sociale netwerk steunde bij het vinden van een job was slechts 14%.

Hier kwamen ook mensen zonder papieren en nieuwkomers, vaak op zoek naar een dak boven hun hoofd of een job:

“Ja, het feit dat heel wat van die gasten ook gewoon naar dat plein konden komen, en zij vonden daar dan wel de volgende stap. Het inwonen, het afspraken maken, inkomen, werken, werk vinden en dergelijke meer” (straathoekwerker)

Het plein is echter al jaren onderwerp van speciale beleidsmaatregelen, inclusief meer strikte openingsuren voor cafés en bestraffende maatregelen ten opzichte van de pleinbewoners. Deze maatregelen hebben echter een negatieve impact op de ontmoetingsfunctie van het plein (zie ook Cools, 2014).

Etnisch ondernemerschap

Het etnisch ondernemerschap in Antwerpen-Noord is sterk aanwezig. De centrale winkelstraat van de wijk, de Handelsstraat, bedient niet enkel de lokale etnische gemeenschappen en geboren Antwerpenaren, maar trekt ook mensen aan van ver buiten de stad. Het is een belangrijke troef in de wijk en biedt nieuwkomers ook kansen.

Deze, vaak kleine, ondernemingen komen niet enkel tegemoet aan de vraag naar exotische handelswaaren, maar vormen tevens een ontmoetingsplaats en bron van informatie in de wijk. Volkan, een Turkse eigenaar van een doe-het-zelf-zaak in Antwerpen-Noord licht toe:

“Wij zijn een soort van informatiecentrum. Mensen weten mij te vinden.”

Een sleutelfiguur in de Chinese gemeenschap in de wijk, geeft aan dat het stadsbestuur in het verleden hard gewerkt heeft om het administratieve proces, dat gepaard gaat met het opstarten van een eigen zaak, te vereenvoudigen. Hij betreurde echter het verdwijnen van het adviesbureau ‘Allochtoon ondernemen’. Dit adviesbureau dat werd opgericht in 1997 en deel uitmaakte van de werking van het bedrijvenloket werd ondertussen afgeschaft. Dit adviesbureau bevond zich in tegenstelling tot het algemene bedrijvenloket in de wijk zelf en kende een groot succes.

Daarnaast bleek uit de interviews met de etnische ondernemers in Antwerpen-Noord dat sociale netwerken bestaande uit andere migranten en familie een belangrijke voorwaarde zijn om een eigen zaak op te starten in de aankomstwijk (zie in deze context ook Portes & Jensen, 1989; Portes & Sensenbrenner, 1993). Het verhaal van Tida, de Thaise eigenares van een kapperszaak in Antwerpen-Noord, illustreert dit. Tida nam deze zaak over van de vorige (Chinese) eigenaars die wisten dat Tida in het bezit was van een diploma haartooi en vroegen of zij geïnteresseerd was in een overname. Vanuit de etnische ondernemingen in Antwerpen-Noord groeit er dan ook duidelijk een nieuwe middenklasse in de wijk:

“Migranten investeren daar, renoveren daar, kopen daar, renoveren daar. Ze hebben daar een winkel of een bedrijfje, dus dat veranderd in een meer stabiele situatie.”
(professor ruimtelijke planning)

Dit wil echter niet zeggen dat het etnisch ondernemerschap een garantie is op sociale mobiliteit:

“Voor vele ondernemers gaat het nu meer om overleven dan om er echt rijk van te worden [...] Vroeger had ik een omzet van ca. 20.000 euro per week. Nu is dat nog maar 6.000 euro per week. Dat is een serieus verschil hé. Er is ook veel meer concurrentie. Je moet het aantal groentewinkels eens tellen als je door de Handelsstraat loopt. Vroeger had je er misschien twee of drie, nu zijn het er veel meer. Vroeger was het ook veel makkelijker, meer vrije handel toen. Het was beter toen, je kon hier en daar nog wat bijverdienen, je kon wat zwart werken...” (Damir, Marokkaanse ondernemer)

Veel van de ondernemingen in Antwerpen kennen een eerder kort bestaan en velen hebben het moeilijk om de eindjes aan elkaar te knopen. Verschillende auteurs toonden reeds aan dat de informele economie, voornamelijk gebaseerd op wederkerigheid, een belangrijke overlevingsstrategie vormt voor nieuwkomers (Kesteloot & Meert, 1999; Lin, de Meulder, & Wang, 2011). Het bovenstaande citaat van Damir toont ook aan dat de meer strikte toepassing van de regelgeving in Antwerpen-Noord het de lokale ondernemers een heel stuk moeilijker maakt om te overleven door het bijvoorbeeld niet zo nauw te nemen met bepaalde planologische voorschriften, maximale werktijden en de regelgeving rond minimumlonen, maar ook door de (tijdelijke) tewerkstelling van mensen zonder arbeidsvergunning of beroep te doen op onbezoldigde diensten van vrienden en familie. De lokale context speelt dan ook een niet te onderschatten rol die vaak het verschil maakt inzake economische relaties en economisch succes. Een ambtenaar van de stad Antwerpen erkent het probleem van Damir en benadrukt het belang van het flexibel omgaan met de bestaande regelgeving (zonder dat de respondent noodzakelijkerwijze bovenstaande overtredingen op de wetgeving volledig goedkeurt):

“De winkelfunctie die moeten we ondubbelzinnig ondersteunen. Als het Ramadan is sorry, maar dan mag je toch tot tien uur open zijn, geen gezever. [...] Het is schandalig hoe moeilijk dat we het maken aan mensen om handel te drijven, wetende dat ze op onze arbeidsmarkt toch niet terecht kunnen hé.” (ambtenaar stad Antwerpen)

De meer strikte toepassing van het regelgevend kader lijkt in het bijzonder te gelden voor de Afrikaanse ondernemers rond het eerdergenoemde De Coninckplein. Umma, eigenares van een drukbezochte kruidenierszaak in de omgeving van het plein, beschrijft hoe ze zich gevisieerd voelt door de lokale politie. Door de grote verkeersdruk arriveren veel van haar leveranciers vaak pas na de officiële openingsuren van haar zaak, wat steevast resulteert in een bezoek van de politie. Umma heeft het gevoel dat de politie nooit *“de openingsuren van de Pakistaanse of Chinese winkels in de buurt controleert.”* Ook Loopmans (2008) toonde reeds aan

hoe vele Afrikaanse cafés op het plein dikwijls door het stadsbestuur bestempeld worden als overlast creërende, onvolwaardige handelszaken.

Daarnaast worden de overlevingskansen van bepaalde etnische ondernemingen in de wijk Antwerpen-noord nog bemoeilijkt door het invoeren van het label 'imagoverlagende' winkels. Hiermee doelt men in de eerste plaats op nachtwinkels en belwinkels, maar ook op bijvoorbeeld wedinrichtingen, shisha-bars en club-vzw's; handelszaken die doorgaans worden uitgebaat door etnische ondernemers. Het feit dat deze handelszaken inspelen op bepaalde noden van de lokale bevolking en voor vele nieuwkomers – voor wie toegang tot de reguliere arbeidsmarkt sowieso niet gemakkelijk is – wordt gezien als een belangrijke overlevingsstrategie, wordt hiermee genegeerd. Het stigmatiserende effect van het label 'imagoverlagend' wordt sinds 2015 bovendien nog eens versterkt door de beslissing van het stadsbestuur om bijkomende belastingen in te voeren. Sinds 1 januari 2015 zijn alle nieuwe zogenaamde imagoverlagende handelszaken immers verplicht om een uitbatingsvergunning aan te vragen ter waarde van 6.000 euro. Daarnaast moeten alle handelszaken die onder deze belasting vallen (ook de reeds bestaande) jaarlijks een belasting van 1.500 euro betalen (Stad Antwerpen, 2015a). Het lijkt er dus op dat inbedding in sociale netwerken alleen, geen garantie is voor economische integratie. Gebaseerd op de meer alomvattende benadering van economische integratie (of '*embeddedness*') van Polanyi (1968), stellen Kloosterman et al. (1999) het concept van 'mixed embeddedness' voor. Kort samengevat stellen zij dat de succes van een etnische onderneming zowel afhankelijk is van de inbedding in sociale netwerken als van de inbedding in de bredere sociaal-economische en politieke institutioneel context.

We concluderen uit het bovenstaande dat toegang tot de arbeidsmarkt of het ondernemerschap via de formele marktruil sterk bemoeilijkt wordt door een combinatie van bovenlokale trends zoals discriminatie, bepaalde diploma-vereisten en politiek-institutionele factoren enerzijds en lokale factoren zoals een meer strikte toepassing van het wetgevend kader en minder flexibele regelgeving anderzijds. Uit ons empirisch onderzoek blijkt dan ook dat sociale netwerken en plaatsen waar deze sociale netwerken worden gevormd (cf. buurtcentra, centrale ontmoetingsplaatsen, handelszaken, etc.) vaak onmisbaar zijn om toegang te verkrijgen tot werk, maar vaak niet altijd de nodige steun verkrijgen om deze functie te vervullen.

6.3 Huisvesting

De zoektocht naar een woning

Antwerpen-Noord is een heel gemengde wijk, ook op het vlak van huisvesting. Om toegang te krijgen tot de lokale (hoofdzakelijk private) huisvestingsmarkt, hanteren nieuwkomers verschillende strategieën en wenden ze diverse soorten hulpbronnen aan. Wanneer ze net zijn toegekomen en dringend op zoek zijn naar een eerste dak boven het hoofd, vinden ze vaak een tijdelijk onderkomen bij vrienden en familie.

I: En was het moeilijk om een huis te vinden?

R: Ja ik bleef eerst twee of drie weken bij vrienden. Die woonden vroeger in Borgerhout.

I: En toen? Heb je dan iets gezocht, een appartement gevonden of...?

R: Nee een studio.

I: En ook via vrienden?

R: Jaja, dat was met vrienden die daar ook woonden. " (M, Guinee, 51 jaar)

Alle nieuwkomers die we interviewden in Antwerpen-Noord gaven aan dat de zoektocht naar een woning stevast een moeilijk proces is. Het bewustzijn omtrent de vele drempels op de private huurmarkt, zoals de taalbarrière of het niet beschikken over een vast arbeidscontract, is dan ook groot. Amadou, een vluchteling uit Guinee, vertelt hoe hij en zijn vrienden creatief moeten zijn om aan een woning te geraken.

"Als iemand misschien ergens buitengaats [verhuist], dan zeg je 'ok ik heb een appartement', ga je daar wonen? Zo, via via." (M, Guinee, 51 jaar)

Ook de coördinator van een lokale vluchtelingenorganisatie erkent het belang van dit soort wederkerige relaties: "

"Wij leggen hier de mensen ook uit, het eerste immobielkantoor dat je hebt is wel altijd nog je eigen netwerk".

Niet elke nieuwkomer kan echter van bij aankomst op een groot sociaal netwerk rekenen. Diki, een Tibetaanse vluchteling, die zonder contacten toekwam in Antwerpen-Noord, vertelt hoe zij mensen op straat aansprak om haar mee te helpen in haar zoektocht naar een appartement. Badri, een respondent uit Georgië speurde op zijn beurt dagelijks de wijk af op zoek naar 'te huur'- bordjes en hoopte zo toch een betaalbare studio of appartement te vinden. Anderen vonden dan weer hun eerste woning met de hulp van diverse lokale organisaties zoals de lokale huurdersbond of het PSC (Protestants Sociaal Centrum), een vluchtelingenorganisatie van wie de werking ondertussen is ingekanteld binnen het CAW:

“De organisatie hiernaast, het Protestants Sociaal Centrum, die helpen veel mensen. [...] Een e-mail sturen, de brief sturen, telefoneren omdat ik de eerste keer niet zo goed Nederlands kon en dat was niet zo goed om mensen te contacteren. Ik wist niet wat ik moest doen.” (M, Tsjetsjenië, 34 jaar)

Eens nieuwkomers vertrouwd geraken met de werking van de huisvestingsmarkt in Vlaanderen en haar drempels en mogelijkheden, schrijven velen zich in op de wachtlijst voor een sociale woning. De herverdelende werking van de sociale huisvesting in Antwerpen-Noord is echter beperkt, aangezien de sociale huurmarkt slechts goed is voor 9% ¹⁶, grote sociale huurwoningen schaars zijn en de wachtlijsten lang:

“Een sociale woning ? Dat duurt al drie jaar. Ik heb hen gebeld en elke keer zeggen ze mij : ‘Je moet op de private markt zoeken Madame.’ Ze gaan me normaal gezien een woning aanbieden met 4 [slaap]kamers en een salon. ‘Omdat je kinderen al groot zijn, kunnen we je geen woning aanbieden met slechts 3 [slaap]kamers. Het is niet gemakkelijk voor jou’.”

(V, Guinee, 32 jaar; vertaald uit het Frans)

Om in aanmerking te komen voor een sociale woning moet men ook aan bepaalde voorwaarden voldoen zoals het beschikken over een verblijfsvergunning en sinds kort ook het beheersen van de Nederlandse taal¹⁷, waardoor vele nieuwkomers aanvankelijk al meteen uitgesloten zijn van de sociale huisvestingsmarkt. De combinatie van alle bovengenoemde factoren zorgt er dan ook voor dat de meeste nieuwkomers volledig toegewezen zijn op de residuele private huurmarkt. In wat volgt, gaan we hier verder op in.

De residuele private huurmarkt

Tot op vandaag is de wijk Antwerpen-Noord gekend voor haar relatief goedkope woningaanbod, al zijn de prijzen de afgelopen jaren ook hier sterk gestegen (Stad Antwerpen, 2012). Deze lage prijzen hangen deels samen met de lage woonkwaliteit. Zo bevindt 38% van alle woningen in de stad Antwerpen die in 2014 ongeschikt of onbewoonbaar werden verklaard, zich in de wijk Antwerpen-Noord¹⁸. Er lijkt sprake te zijn van een residuele, deels ‘verborgen’ private huurmarkt die wordt bepaald door de werking van de markt en zich doorheen de jaren heeft gespecialiseerd in het

¹⁶ Ten opzichte van het totaal aantal huishoudens in de wijk. In vergelijking met het Vlaamse gemiddelde van ca. 6% is 9% uiteraard nog een relatief hoog aandeel.

¹⁷ Sinds enkele jaren is een basiskennis van het Nederlands, of de bereidwilligheid om het Nederlands te leren binnen een bepaalde termijn na toewijzing van de sociale huurwoning, verplicht om in aanmerking te komen voor sociale huisvesting. Sociale huurders die na een bepaalde termijn niet aan de voorwaarden voldoen, ontvangen een boete.

¹⁸ Dit hoge cijfers kan vermoedelijk ook deels worden verklaard door het feit dat het ‘Krotspotteam’ van de stad Antwerpen zich in het verleden hoofdzakelijk gefocust heeft op het controleren van woningen in de wijk Antwerpen-Noord.

aanbieden van goedkope (en vaak weinig kwaliteitsvolle) huisvesting aan nieuwkomers:

“Je ziet heel weinig te huur staan. [...] Je ziet wel regelmatig een huis te koop staan, maar je ziet zeer weinig een huis te huur komen te staan. Terwijl er eigenlijk wel een in- en een uitstroom bezig blijft. Dus er moet ergens... Ja er zijn toch wel manieren of kanalen om te kunnen verhuren en doorverhuren hé. [...] Dus er is duidelijk nog wel een secundaire woningmarkt hé.” (Coördinator buurtcentrum)

Deze secundaire huisvestingsmarkt biedt kamers, studio's, appartementen en gedeelde woningen aan die worden verhuurd op basis van ongeregistreerde huurcontracten, dikwijls voor een korte termijn. Vaak wordt ook genoeg genomen met een lagere waarborg dan wettelijk voorgeschreven of kan de waarborg in schijven worden betaald. De residuele private huurmarkt trekt echter ook heel wat gewetenloze verhuurders en huisjesmelkers aan. Dit bleek duidelijk uit onze interviews. Zo vertelde Diki uit Tibet hoe ze samen met haar man en twee kinderen in een piepkleine studio woont zonder private badkamer of keuken. Verhalen over overbewoning, vochtproblemen, waterlekken en niet-werkende verwarmingsinstallaties zijn dan ook talrijk. Twee van onze respondenten woonden ook reeds in woningen die door de stad onbewoonbaar werden verklaard. Zij werden beiden gelukkig geherhuisvest en één familie kwam zo uiteindelijk toch in een sociale huurwoning terecht (omwille van de voorrangregels bij onbewoonbaarverklaring):

“R: Ik woonde in een heel klein appartement. En er kwam zo water daar en ik heb een klein kindje. En ik werkte ook niet en mijn vrouw had geen papieren. Het was een heel moeilijke situatie. De mensen kwamen van de stad Antwerpen [...]. Die mensen kwamen in mijn appartement kijken.

I: Ah ze kwamen kijken naar de vochtproblemen?

R: Jaja. ‘Dat is niet goed, dit is niet normaal. Jullie moeten verhuizen, jullie hebben een klein kindje. De situatie moet veranderd worden.’ Ik heb gezegd, ik wil zelf, maar ik heb niemand die mij kan helpen. Ik weet dat er veel mensen wachten. [...]

I: En dan heb je eigenlijk voorrang gekregen voor een sociale woning?

R: ja. ”

(M, Tsjetsjenië, 34 jaar)

Huisvesting als basisbehoefte is een mes dat aan twee kanten snijdt. Aan de ene kant creëert de hoge woningnood extra mogelijkheden voor huisjesmelkers en wordt de deur opengezet voor uitbuiting van kwetsbare inwoners met weinig financiële middelen. Maar voor sommige migranten die al enige tijd in België wonen (en vaak een generatie eerder toekwamen) creëert de grote druk op de huisvestingsmarkt echter ook kansen. In Antwerpen-Noord hebben heel wat Turkse en Koerdische huiseigenaars, maar zeker ook andere groepen, huizen opgekocht en gerenoveerd; huizen die ze vervolgens verhuren aan de nieuwe generatie nieuwkomers in de wijk. Een van de coördinatoren van het Protestants Sociaal Centrum (CAW Antwerpen) in de wijk beschrijft bijvoorbeeld hoe zij dikwijls beroep deed op haar contacten bij de Turkse en Koerdische huiseigenaars om vluchtelingen aan een eerste woning te

helpen. Ze voegde er echter aan toe dat vandaag ook deze appartementen te duur zijn geworden voor de meeste nieuwkomers met beperkte financiële middelen.

Rol van het ruimtelijk beleid?

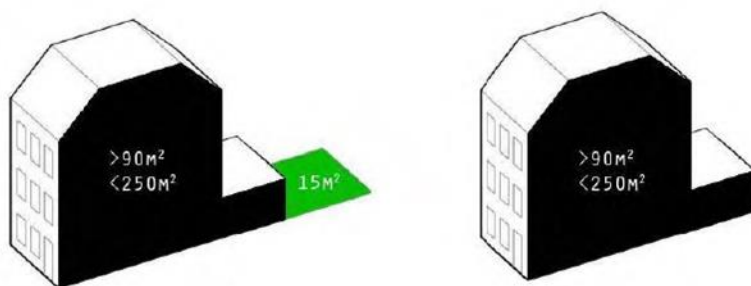
Ten gevolge van de stijgende woningprijzen, maar ook door het stedelijke sociale mix-beleid dat zich richt op het aantrekken van een meer welgestelde populatie van buiten de wijk, vrezen verschillende actoren voor sociale verdringing van kwetsbare groepen in de wijk:

“Je ziet dus, in mijn straat alleen al zijn er nu vier woningen opgekocht die vroeger dus ofwel opgedeeld waren in appartementen of waar eerste of tweede generatie allochtone gezinnen zaten. Die hebben daar wel hun voordeel mee gehad, die hebben het behoorlijk goed, aan een behoorlijke prijs kunnen verkopen. Dat wordt nu allemaal omgebouwd tot studentenwoningen. Dat gaat het aanzicht van de buurt serieus veranderen en ik ben niet zo zeker ten goede.” (Ambtenaar Stad Antwerpen)

Deze sociale verdringing is een grote bedreiging voor de functie van aankomstwijk. Het verbreekt niet alleen bestaande sociale netwerken, maar maakt op termijn ook de aankomst op zich onmogelijk.

Zoals we eerder kort vermeldde, ontwikkelde de stad Antwerpen een ruimtelijk uitvoeringsplan voor de wijk (het RUP 2060) dat niet enkel het feit erkende dat de wijk een belangrijke aankomstfunctie vervult voor vele nieuwkomers, maar deze functie ook wil beschermen (Apostel, 2011; Stad Antwerpen, 2012). Echter, wanneer we de ruimtelijke beleidsmaatregelen in dit plan nader bestuderen, blijken deze vaak het resultaat te zijn van een compromis tussen het beschermen van de aankomstfunctie en het nastreven van een grotere sociale mix. Eerder (zie §4) in dit rapport wezen we er al op dat dit sociale mix-beleid gebaseerd is op de problematisering van de ruimtelijke concentratie van etnische minderheden en armere bevolkingsgroepen in de stad. Concentratie wordt dan gezien als een belemmerende factor voor de integratie in de gastsamenleving. Zo wil het RUP 2060 een antwoord bieden op de *“stijgende tendens van oneigenlijke woningen”* (Stad Antwerpen, 2012, p. 11). Concreet gaat het hier om het beschermen van de eengezinswoning én om een verstrenging van de bouwcode ten aanzien van de andere wijken in de stad Antwerpen. De bouwcode schrijft immers voor dat een woning tussen de 90 en de 250 m² mét een tuin van minimum 15 m² niet mag worden opgedeeld. Voor het projectgebied van het RUP 2060 vervalt deze bijkomende voorwaarde en mag elke woning tussen de 90 en 250 m² niet worden opgedeeld, ongeacht de aanwezigheid van een tuin (zie figuur).

Figuur 4: Beschermen van de eengezinswoning (RUP 2060)

links: te beschermen eengezinswoning zoals gedefinieerd in de bouwcode
rechts: te beschermen eengezinswoning zoals gedefinieerd in RUP 206

Bron: RUP 2060 (Stad Antwerpen, 2012)

Deze maatregel is gericht op het aantrekken van belastingbetalende middenklasse-families naar de wijk en zorgt tevens voor een verkleining van het aanbod aan kleine (en dus vaak goedkopere) woningeenheden voor alleenstaanden en/of gezinnen met lagere inkomens. Of zoals de ruimtelijk planner verantwoordelijk voor het RUP het zelf verwoordt:

“Ja dat is wel een heel specifieke regel om dan die ‘witten’ er naartoe te trekken. Wat dat dan ook weer misschien gentrificatie teweeg zou brengen.”

We kunnen besluiten dat marktruil duidelijk de meest dominante sociaal-economische integratiesfeer vormt wanneer het gaat over de toegang tot de huisvestingsmarkt. De combinatie van sociale netwerken en de lokale kennis die aanwezig is in sommige van de lokale welzijnsorganisaties blijken van cruciaal belang te zijn om een woning te vinden. Het samenwonen met vrienden, gebaseerd op wederkerigheid, is vaak een eerste, maar tijdelijke, oplossing. Daarnaast zagen we ook hoe het ruimtelijke beleid voor de wijk de aankomstfunctie van Antwerpen-Noord wenst te beschermen, maar vaak net het tegenovergestelde effect lijkt te bereiken door het aanbod op de private huisvestingsmarkt dat gericht is op de minder kapitaalkrachtigen in de wijk te verminderen.

6.4 Sociale voorzieningen en sociale ondersteuning

Doordat nieuwkomers geconfronteerd worden met de onzekerheid die gepaard gaat met de moeilijke toegang tot de arbeidsmarkt, zijn zij vaak sterk afhankelijk van wederkerige sociale relaties en herverdelende sociale voorzieningen voor het verkrijgen van informatie, toegang tot goederen en sociale diensten. We gaan hier in dit luik verder op in.

Sociale dienstverlening

Herverdeling in onze samenleving gebeurt op basis van directe inkomenstransfers, maar ook door middel van sociale dienstverlening (gefinancierd door belastinginkomsten). Zoals we eerder in dit rapport vermeldden, werd de wijk Antwerpen-Noord doorheen haar geschiedenis altijd al gekenmerkt door een bevolking met een lager socio-economisch profiel dan het Antwerpse stadsgemiddelde. Dit resulteerde in een breed gamma aan publieke dienstverlening. De welvaartstaat is dan ook sterk aanwezig in de wijk door de financiering van het OCMW, een wijkgezondheidscentrum, verschillende hulpverleningsorganisaties die zich richten op daklozen, mensen met een verslavingsproblematiek, vluchtelingen, mensen met financiële moeilijkheden, etc. Deze verschillende organisaties vervullen, naast het aanbieden van allerlei diensten en informatie, ook een belangrijke doorverwijsfunctie. Zo vertelde Diki, een vluchteling uit Tibet, dat ze aan haar sociaal assistente bij het OCMW om raad vraagt in verband met het kiezen van de meest geschikte beroepsopleiding, terwijl ze naar Atlas (=integratie & inburgering Antwerpen) gaat wanneer ze informatie nodig heeft over Nederlandse taallessen en over de inschrijving van haar kinderen in het basisonderwijs:

“Ja de kindjes dat was gemakkelijk. In Atlas hebben ze mij geholpen. Die dag kon ik ze inschrijven en de dag erna kregen ze al een school toegewezen.” (V, Tibet, 35 jaar)

Een andere voorziening die in de basisbehoeften voorziet en waar veel nieuwkomers beroep op doen bestaat uit de voedselbedeling en de goedkope maaltijden in de sociale restaurants in de wijk.

Lokale kennis

Doorheen de jaren hebben de verschillende hulpverleningsorganisaties in de wijk ook heel wat expertise en de nodige know-how opgebouwd rond migratie en integratie. Deze lokale kennis is essentieel om de aankomst van nieuwkomers te vergemakkelijken, zoals blijkt uit onderstaand citaat:

“Er zijn hier zo veel organisaties. Omdat al die mensen [migranten] hier wonen, weten de organisaties ook welke problemen er voor de buitenlanders zijn hier. Omdat die mensen altijd met dezelfde problemen komen. Begrijp je? Omdat nieuwe mensen

komen daar aan en die kunnen niet zo goed Nederlands spreken. Maar die mensen [in de organisaties] weten wat ze moeten doen om die nieuwe mensen te helpen.” (M, Tsjetsjenië, 34 jaar)

Deze expertise is echter niet alleen aanwezig in de organisaties die gespecialiseerd zijn in hulpverlening voor nieuwkomers, maar is ook latent aanwezig in de lokale gemeenschap, de scholen, de lokale handelszaken, etc.:

“Ik denk dat vaak onderschat wordt dat mensen hier heel wat competenties hebben ontwikkeld om om te gaan met deze diversiteit, of met deze complexiteit van een wijk met honderden, met 160 verschillende nationaliteiten ondertussen, ik weet het niet precies [...]. Zowel mensen die hier op de KBC werken bij wijze van spreken. Die hebben competenties ontwikkeld; wellicht via weinig training, maar gewoon door het vallen en het opstaan om met die diversiteit aan klanten te kunnen omgaan hé. Maar ook in het onderwijs geldt dat hetzelfde.” (Coördinator buurtcentrum)

De rol van nieuwe spelers in de sociale dienstverlening

De laatste jaren werden echter ook een paar stedelijke diensten in de wijk afgeschaft, zoals het eerder genoemde adviesbureau ‘Allochtoon ondernemen’. Maar ook het lokale stadskantoor ‘Permeke’ waar nieuwkomers terecht konden voor administratieve dienstverlening en advies werd eind 2013 gesloten. De combinatie van hervormingen in de welvaartstaat en het feit dat nieuwkomers zonder wettige verblijfsdocumenten vaak uitgesloten worden van allerlei overheidsvoorzieningen, heeft ervoor gezorgd dat er in vele aankomstwijken nieuwe spelers opduiken. Deze organisaties proberen niet enkel de leemte op te vullen die ontstaat ten gevolge van besparingen in de welzijnssector, maar trachten ook iets te doen aan de ongelijke verdeling van hulpmiddelen in de samenleving. Een voorbeeld van dit soort organisaties die ook in Antwerpen-Noord een steeds belangrijkere rol lijken te spelen, zijn de geloofsgeïnspireerde organisaties. Geïnspireerd door religieuze waarden, bieden deze organisaties dikwijls erg uiteenlopende diensten aan, gaande van gratis voedselbedeling voor de armen tot daklozenopvang, juridisch advies voor vluchtelingen, taalcursussen en soms zelfs huisvesting voor mensen in nood (zie ook Meeus & Schillebeeckx, 2015). Vermits nieuwkomers in Antwerpen-Noord zonder wettige verblijfspapieren (zoals in de rest van België) uitgesloten zijn van de arbeidsmarkt, maar ook van de meest formele (door de staat georganiseerde) systemen van solidariteit en herverdeling, kunnen dit soort geloofsgeïnspireerde organisaties cruciale en toegankelijke spelers zijn waarlangs migranten toegang krijgen tot sociale netwerken en hulpbronnen (Blommaert, 2011).

Dit soort private initiatieven kunnen we uiteraard klasseren onder ‘wederkerigheid’. Maar vaak vervullen zij echter ook een herverdelende functie. Deze organisaties verzamelen immers ook goederen en diensten op een centrale locatie, om deze vervolgens op te slaan en op een later tijdstip te herverdelen. In tegenstelling tot herverdeling vanuit de overheid, worden de initiatieven van dit soort actoren en

organisaties echter gekenmerkt door minder gedefinieerde regels, rechten en plichten (H. Meert & Kesteloot, 2000). Het feit dat deze op vrijwilligers steunende zelforganisaties in Antwerpen-Noord diensten en middelen aanbieden aan groepen in de samenleving die vaak op andere manieren niet aan deze diensten kunnen geraken, betekent echter niet dat deze zelforganisaties zich neerleggen bij hun rol:

"Dus laat ons zeggen, wij situeren ons in onze projecten op mensen die echt nog uit de boot vallen, die onder de mazen van het welzijnsnet vallen, meestal ook omdat ze nog geen papieren hebben. Maar wij willen niet zomaar voor de overheid alleen een doekje voor het bloeden zijn. Wij willen ook wel signalen aan de overheid geven." (Coördinator Katholieke hulpverleningsorganisatie)

Het belang van sociale netwerken en zelforganisaties

We kunnen uit het voorgaande concluderen dat nieuwkomers toegang krijgen tot de nodige diensten en middelen voor hun sociaal-economische en sociaal-culturele integratie door middel van zowel door de overheid gefinancierde welzijnsorganisaties als andere (private) welzijnsorganisaties. Daarnaast zijn ook de wederkerige, informele sociale netwerken in de wijk van groot belang om de aankomst van nieuwkomers te faciliteren. Deze netwerken ontstaan meestal langs etnische en religieuze assen. Zo vertelt Chen, een handelaar in de wijk, over het belang van de Chinese gemeenschap in de wijk voor vele (Chinese) nieuwkomers:

"Er is een zeer sterk netwerk. Dat gaat om hulp bij vertalen enzo, maar ook om financiële hulp."

Eens nieuwkomers meer voet aan grond krijgen en hun eigen organisaties opstarten, groeit ook de kennis over de in Vlaanderen geldende regels en wetgeving. Toen hem werd gevraagd of hij overheidsfinanciering kreeg voor zijn zelforganisatie, antwoordde Amadou, een migrant uit Guinee:

"I: Ja voor de werking he. Voor de werking of voor een activiteit. [...] Maar dat is niet gemakkelijk."

I: Niet gemakkelijk om subsidies te krijgen?

R: ja soms vraag je ze aan en dan zeggen ze nee of het is niet voldoende of... Die criteria zijn streng. Maar ja dat is integratie hé. Wij hebben meer integratie nu. Wij kennen de wet nu."

Als het gaat om netwerken die worden gesmeed buiten de eigen etnische groep, zijn het opnieuw de lokale wijkcentra die een cruciale rol spelen.

Uit het empirische onderzoek blijkt echter ook dat de diverse organisaties en netwerken, wiens werking hoofdzakelijk gebaseerd is op het principe van wederkerigheid, het zonder de nodige steun erg moeilijk hebben om te overleven. In dit verband lijken er twee scheidslijnen te ontstaan. Allereerst is er de scheidslijn

tussen de 'oudere' migranten die één of meerdere generaties geleden toekwamen en de nieuwkomers:

“Niet alle groepen hebben een even sterk sociaal netwerk. Je ziet ook wel dat er zo al wat van die oudere groepen migranten zijn die zich distantiëren van de nieuwere groepen. Daar willen ze niets mee te maken hebben.” (dokter wijkgezondheidscentrum)

Een van de redenen achter deze scheidslijn tussen 'oude' en 'nieuwe' migranten, is dat de verschillende etnische gemeenschappen en sociale netwerken de toenemende instroom van mensen in nood niet altijd meer kunnen opvangen.

“Waar dat er eerst een collectieve ondersteuning was, wordt er nu gedistantieerd. Dus waar dat eerst werd gezegd ‘ja ok dat zijn mensen van bij ons die hier proberen hun leven [uit te bouwen]’, zie je nu veel dat ze zeggen ‘ja maar hey, het zijn er zo veel geworden en we geloven ze niet meer en ze profiteren van ons en...’. Op die manier probeert men zichzelf een stuk te profileren, te versterken als goed geïntegreerde mensen ten aanzien van die groep van mensen die minder goed geïntegreerd zijn.” (straathoekwerker)

Een tweede breuklijn die zich aftekent is die tussen gedocumenteerde en niet gedocumenteerde nieuwkomers, zoals duidelijk wordt uit het verhaal van Amira, een Marokkaanse vrouw die eerst een paar jaar in Antwerpen-Noord woonde zonder verblijfsvergunning. Zij vertelde hoe de andere vrouwen in de Marokkaanse gemeenschap haar aanvankelijk weigerde te helpen. Van zodra ze haar verblijfsvergunning kreeg, veranderde de houding van de gemeenschap en werd ze wel aanvaard. Dit verhaal toont aan hoe de verschillende etnische gemeenschappen ook intern sociaal gestratificeerd zijn waardoor niet iedereen gelijke toegang heeft tot de middelen die binnen zulke gemeenschappen worden uitgewisseld. Deze vaak erg precarie situatie van nieuwkomers zonder verblijfsdocumenten, en de verschillende beleidsmaatregelen die zich richten op deze groep, baart ook één van de lokale straathoekwerkers in Antwerpen-Noord zorgen. Volgens hem is er een duidelijke trend richting criminalisering van nieuwkomers zonder wettige verblijfsvergunning door het stadsbestuur:

“In mijn ogen is dat een grote ontkenning van het feit dat ze er zijn. Ze worden ook heel vaak aangepakt omwille van [...] het zijn dealers of het zijn dat... Dus eigenlijk wordt het hele fenomeen een beetje gecriminaliseerd om het te kunnen aanpakken. Maar eigenlijk van oorsprong zijn dat mensen zonder papieren die hier proberen te overleven. Dat is de basis eigenlijk waarom dat zij hier op Antwerpen-Noord [zijn]. In Antwerpen-Noord hebben zij het meeste kans om [...] te kunnen onderduiken. Waar dat ze wat in anonimiteit kunnen verdwijnen.” (straathoekwerker)

Dit citaat kan worden gekaderd binnen de evolutie richting een meer bestraffend sociaal beleid in Antwerpen-Noord, een beleidswijziging die voor het eerst vorm kreeg onder het bewind van voormalig Antwerps burgemeester Janssens (Cools, 2014). Vertrekkende vanuit het idee dat de Belgische welvaartsstaat niet langer

levensvatbaar was is in het licht van de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt en de diversifiëring van de bevolking, koos het stadsbestuur voor een sterke herziening van de sociale dienstverlening. De gevolgen van dit veranderde beleid waren vooral merkbaar in de wijk Antwerpen-Noord waar een brede set van veiligheidsmaatregelen werd uitgerold. Velen vreesden echter dat het echte politieke doel achter deze beslissing schuilt in het verspreiden van de kwetsbare bevolking over de stad en het aantrekken van meer gegoede bewoners naar de wijk.

7. Besluit

De kwantitatieve analyse in dit rapport toonde duidelijk aan dat Antwerpen-Noord een grote aantrekkingskracht uitoefent op nieuwkomers. 72% van de huidige inwoners is van vreemde herkomst en van alle nieuwkomers van vreemde herkomst die jaarlijks in Antwerpen komen wonen, komt 1 op 7 terecht in de wijk Antwerpen-Noord.

Op basis van de analyse van het Vlaamse integratiebeleid concludeerden we dat er een duidelijke verschuiving in beleidsfocus plaatsvond. Waar men in de jaren 1980 nog sterk inzette op een locatiebeleid en de inplanting van voorzieningen voor migranten, neigde men doorheen de jaren steeds meer naar een individuele benadering waarbij de inburgeringstrajecten, en de nadruk op de eigen verantwoordelijkheid voor het welslagen ervan, een voorbeeld zijn. Daarnaast zagen we dat het Vlaamse Ruimtelijk beleid externe migratie aanduidt als een belangrijke uitdaging voor het ruimtelijke beleid, maar er verder geen concrete beleidsmaatregelen of acties aan verbindt.

Door middel van kwalitatief onderzoek analyseerden we in dit rapport in hoeverre een aankomstwijk zoals Antwerpen-noord de nodige middelen en hulpbronnen genereert die nieuwkomers nodig hebben in hun aankomstproces en hen ook de nodige kansen biedt op sociale mobiliteit. We hanteerden hiervoor de drie sociaal-economische integratiesferen van Polanyi als analysekader. Uit onze analyse kwam duidelijk naar voren hoe de beperkte toegang tot de arbeidsmarkt en de moeilijkheden die men ondervond bij het opstarten van een eigen zaak ertoe leidde dat de meeste nieuwkomers zich richten op alternatieve overlevingsstrategieën zoals informele economische activiteiten die gebaseerd zijn op wederkerigheid. Deze sociale netwerken ontstaan dikwijls in de lokale buurtcentra of op de lokale pleintjes. Daarnaast beschreven we hoe, mede door het zwakke herverdelende effect van sociale huisvesting, de meeste nieuwkomers met beperkte financiële middelen aangewezen zijn op de secundaire huisvestingsmarkt. Opnieuw vormen het sociale netwerk, maar ook de verschillende hulpverleningsorganisaties in de wijk, een belangrijke hulpbron in de zoektocht naar een woning. Een ander veelvuldig bediscussieerd element in de hele discussie omtrent hulpbronnen voor nieuwkomers in de wijk Antwerpen-Noord, was de lokale kennis die zowel in de vele hulporganisaties gericht op migranten, als in de lokale gemeenschap sterk aanwezig is.

We documenteerden in dit rapport ook hoe de ruimtelijke concentratie van nieuwkomers in Antwerpen-Noord een aantal cruciale hulpbronnen (zoals lokale kennis, sociale netwerken, (in)formele economische activiteiten, inventieve huisvestingsstrategieën, etc.) genereren die de aankomst voor deze nieuwkomers vergemakkelijken. Deze middelen zijn echter niet alleen het gevolg van dynamieken binnen de lokale gemeenschap, maar zijn het resultaat van een combinatie van

wederkerigheid binnen de gemeenschappen, door de overheid georganiseerde herverdeling en marktruil. Dit wil ook zeggen dat, althans voor arme gemeenschappen, de veerkracht van de lokale gemeenschap sterk afhankelijk is van bovenlokale mechanismen zoals herverdeling vanuit de staat en de werking van markt. Echter, lang niet elke combinatie van deze drie integratiesferen komt de sociaaleconomische integratie en kansen op sociale mobiliteit van nieuwkomers ten goede. Zo bleek uit onze analyse hoe sommige beleidsingrepen (zoals besparingen in de welzijnssector en beleidsstrategieën gericht op het aantrekken van meer gegoede inwoners van buiten de wijk) de aankomstinfrastructuur vaak niet ondersteunt en hierdoor ook de veerkracht ten aanzien van immigratie ondermijnt. Het is dan ook belangrijk dat overheden in Vlaanderen de werking van de vele (hoofdzakelijk op vrijwilligers steunende) socio-culturele of geloofsgeïnspireerde organisaties en wijkcentra ondersteunt en investeert in buurtwerking, maar ook in betaalbare en kwalitatieve huisvesting, in het ontsluiten van lokale kennis, in een degelijke toeleiding naar de arbeidsmarkt en in de ondersteuning van etnisch ondernemerschap.

8. Referenties

- Agentschap voor Binnenlands Bestuur. (2013). *Lokaal integratiebeleid. Korte toelichting bij de regelgeving*. Brussel.
- Alba, R. D., Logan, J. R., Stults, B. J., Marzan, G., & Zhang, W. (1999). Immigrant Groups in the Suburbs: A Reexamination of Suburbanization and Spatial Assimilation. *American Sociological Review*, 64(3), 446-460.
- Albeda, Y., Oosterlynck, S., Verschraegen, G., Saeys, A., & Dierckx, D. (2015). *Fieldwork inhabitants*, Antwerp (Belgium). Antwerp: Centre on Inequality, Poverty, Social Exclusion and the City. University of Antwerp.
- Allard, S. (2004). *Access to social services: The changing urban geography of poverty and service provision*. Washington, DC: Brookings Institution, Center on Urban and Metropolitan Policy.
- Apostel, K. (2011). *Participatie in de diepte: onderzoek naar lokale kennis in ruimtelijke planning*. Paper presented at the Plandag 2011, Brussels.
- Arbaci, S., & Malheiros, J. (2010). De-segregation, peripheralisation and the social exclusion of immigrants: Southern European cities in the 1990s. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(2), 227-255.
- Arthurson, K. (2012). *Social mix and the city. Challenging the Mixed Communities Consensus in Housing and Urban Planning Policies*. Collingwood: Csiro Publishing.
- Blommaert, J. (2011). The Vatican of the diaspora. *Jaarboek voor liturgie-onderzoek*, 27, 243-259.
- Bolt, G., Ozüekren, A. S., & Phillips, D. (2010). Linking integration and residential segregation. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(2), 169-186.
- Bourgeois, G. (2009). *Beleidsnota Inburgering en Integratie 2009-2014*. Brussel.
- Bral, L., & Pauwels, G. (2010). Etnische diversiteit en sociaal kapitaal. Samenleven en de kleur van de stad! In L. Bral & H. Schelfaut (Eds.), *De stad maakt het verschil! Analyses op de Stadsmonitor 2008* (pp. 107-134). Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- Burgess, E. W. (1925). The growth of the city: an introduction to a research project *The trend of population* (Vol. 18, pp. 85-97): Publications of the American Sociological Society.
- Burgess, E. W. (1928). Residential segregation in American cities. *The annals of the American academy of political and social science*, 140(1), 105-115.
- Cools, P. (2014). "We gebruiken onze rechterhand om mensen in de linkerhand te plaatsen" Het reguleren van publieke ruimte met bestraffend sociaal beleid in Antwerpen. *Ruimte & Maatschappij*, 5(3), 36-60.
- Crauwels, F. (2009). *Informatieve nota spreidingsplan en overbezetting opvangnetwerk asielzoekers*. Brussel: VVSG.
- Downey, D. J., & Smith, D. A. (2011). Metropolitan reconfiguration and contemporary zones of transition: conceptualizing border communities in postsurburban California. *Journal of urban affairs*, 33(1), 21-44.
- Geets, J., Pauwels, F., Wets, J., Lamberts, M., & Timmerman, C. (2006). *Nieuwe migranten en de arbeidsmarkt*. Leuven/Antwerpen: HIVA & OASeS.
- Homans, L. (2014). *Beleidsnota 2014-2019. Integratie en Inburgering*. Vlaamse Regering.
- Jacques, A., Lodewijckx, E., Pelfrene, E., Schelfaut, H., & Noppe, J. (2015). *Stadsmonitor 2014. Kerncijfers Steden*. Kampenhout: Artoos Retrieved from www.stadsmonitor.be.
- Kesteloot, C. (2000). Brussels: Post-Fordist Polarization in a Fordist Spatial Canvas. In P. Marcuse & R. Van Kempen (Eds.), *Globalizing Cities* (pp. 186-210).

- Kesteloot, C., & Meert, H. (1999). Informal spaces: the geography of informal economic activities in Brussels. *International Journal of Urban and Regional Research*, 23(2), 232-251.
- Kloosterman, R., Van Der Leun, J., & Rath, J. (1999). Mixed embeddedness:(in) formal economic activities and immigrant businesses in the Netherlands. *International Journal of Urban and Regional Research*, 23(2), 252-266.
- Lichter, D. T., & Johnson, K. M. (2009). Immigrant gateways and Hispanic migration to New Destinations. *International Migration Review*, 43(3), 496-518.
- Lin, Y., de Meulder, B., & Wang, S. (2011). Understanding the 'Village in the City' in Guangzhou: Economic Integration and Development Issue and their Implications for the Urban Migrant. *Urban Studies*, 48(16), 3583-3598. doi: 10.1177/0042098010396239
- Loopmans, M. (2008). Buurtbeleid en sociale cohesie: een Antwerpse sage. *Opbouwwerk Brussel*, 24(93), 22-30.
- Loopmans, M., Stuyck, K., & Cieters, Y. (2005). Halve burgers? Over menswaardige huisvesting, ook voor asielzoekers en mensen zonder papieren,... In P. De Decker, L. Goossens & I. Pannecoucke (Eds.), *Wonen aan de onderkant*. Antwerpen - Apeldoorn: Garant.
- Massey, D. S. (1985). Ethnic Residential Segregation - A Theoretical Synthesis and Empirical Review. *Sociology and Social Research*, 69(3), 315-350.
- McKenzie, R. D. (1924). The Ecological Approach to the Study of the Human Community. *American Journal of Sociology*, 30(3), 287-301. doi: 10.2307/2764963
- Meert, H. (2008). *Mens, maatschappij en ruimte*. Berchem: EPO vzw.
- Meert, H., & Kesteloot, C. (2000). Sociaal-ruimtelijke kenmerken van economische integratiesferen. *Tijdschrift van de Belgische vereniging voor aardrijkskundige studies*, 68(2), 249-281.
- Meeus, B., & Schillebeeckx, E. (2015). Geloofsgeïnspireerde organisaties en de woonnood van nieuwkomers in stedelijke aankomstwijken In P. De Decker, B. Meeus, I. Pannecoucke, E. Schillebeeckx, J. Verstraete & E. Volckaert (Eds.), *Woonnood in Vlaanderen. Feiten / Mythen / Voorstellen* (pp. 431-450). Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- Mingione, E. (1991). *Fragmented Societies: A Sociology of Work beyond the Market Paradigm*. Oxford: Basil Blackwell.
- Musterd, S. (2005). Social and ethnic segregation in Europe: Levels, causes, and effects. *Journal of urban affairs*, 27(3), 331-348. doi: DOI 10.1111/j.0735-2166.2005.00239.x
- Musterd, S., & Vos, S. D. (2007). Residential dynamics in ethnic concentrations. *Housing Studies*, 22(3), 333-353.
- Muyters, P. (2009). *Beleidsnota ruimtelijke ordening 2009-2014. Een ruimtelijk beleid voor en op het ritme van de maatschappij. Ambitieuze in een moeilijke context*. Brussel.
- Oosterlynck, S., & Schillebeeckx, E. (2012). Stad en sociale ongelijkheid: naar een sociale stijgingsperspectief? In D. Holemans (Ed.), *Mensen maken de stad. Bouwstenen voor een sociaalecologische toekomst*. (pp. 128-144). Berchem: EPO vzw.
- Ostendorf, W., Musterd, S., & De Vos, S. (2001). Social Mix and the Neighbourhood Effect. Policy Ambitions and Empirical Evidence. *Housing Studies*, 16(3), 371-380.
- Pauwels, F., Clycq, N., & Timmerman, C. (2010). Nieuwkomers in Vlaanderen - Meso en Micro Perspectieven. In M. Martiniello, A. Rea, C. Timmerman & J. Wets (Eds.), *Nieuwe migraties en nieuwe migranten in België* (pp. 177-249). Gent: Academie Press.

- Peleman, K. (2001). Geconcentreerd wonen of sociale mix. Een onderzoek bij Marokkaanse vrouwen. *Alert*, 27(3-4), 54-67.
- Plomteux, G., & Steyaert, R. (1989). *Inventaris van het cultuurbezit in België, Architectuur, Stad Antwerpen*. Brussel - Turnhout.
- Polanyi, K. (1968). *The great transformation*. Boston, Mass. (original publication: 1944): Beacon Press
- Portes, A., & Jensen, L. (1989). The enclave and the entrants: Patterns of ethnic enterprise in Miami before and after Mariel. *American Sociological Review*, 54(6), 929-949.
- Portes, A., & Manning, R. D. (1986). The immigrant enclave. Theory and empirical examples. In S. Olzak & J. Nagel (Eds.), *Competitive ethnic relations* (pp. 646-657): Academic Press.
- Portes, A., & Sensenbrenner, J. (1993). Embeddedness and immigration: Notes on the social determinants of economic action. *American Journal of Sociology*, 98(6), 1320-1350.
- Saeys, A., Van Puymbroeck, N., Albeda, Y., Oosterlynck, S., Verschraegen, G., & Dierckx, D. (2014). Assessment of Urban Policies in Antwerp, Belgium. In Divercities (Ed.), *Divercities*: University of Antwerp.
- Sarkissian, W., Forsyth, A., & Heine, W. (1990). Residential social mix: the debate continues. *Australian Planner*, 28(1), 5-16. doi: 10.1080/07293682.1990.9657439
- Schauvliege, J. (2014). *Beleidsnota 2014-2019. Omgeving*. . Vlaamse regering.
- Schillebeeckx, E., & Albeda, Y. (2014). Van stedelijke migrantenwijken naar diverse suburbs? Een verkenning van sociaalruimtelijke patronen van migranten in en rond Antwerpen. In S. Oosterlynck, G. Verschraegen, D. Dierckx, F. Vandermoere & C. De Olde (Eds.), *Over gevestigden en buitenstaanders. Armoede, diversiteit en stedelijkheid*. Leuven: Acco
- Schillebeeckx, E., Oosterlynck, S., & De Decker, P. (2014). Internationale immigratie en vergrijzing in Vlaanderen: data en kaarten. Brussel: Steunpunt Ruimte.
- Schillebeeckx, E., Oosterlynck, S., & De Decker, P. (2016). Rapport WP2 – Veerkracht & Immigratie. Naar een strategisch ruimtelijk concept voor Vlaanderen. Een focus op aankomstwijken. . Heverlee: Steunpunt Ruimte
- Schuermans, N., & De Maesschalck, F. (2010). Fear of crime as a political weapon: explaining the rise of extreme right politics in the Flemish countryside. *Social & Cultural Geography*, 11(3), 247-262. doi: 10.1080/14649361003637190
- Simpson, L., Gavalas, V., & Finney, N. (2008). Population dynamics in ethnically diverse towns: the long-term implications of immigration. *Urban Studies*, 45(1), 163-183.
- Singer, A. (2004). The rise of new immigrant gateways. (C. o. U. a. M. Policy, Trans.) *The Living Cities Census Series*. Washington DC: The Brookings Institution.
- Singer, A., Hardwick, S. W., & Bretell, C. B. (Eds.). (2008). *Twenty-first-century gateways. Immigrant Incorporation in Suburban America*. Washington, D.C.: Brookings Institution Press.
- Smeesters, B., Arriijn, P., Feld, S., & Nayer, A. (2000). The occurrence of discrimination in Belgium. In R. Zegers de Beijl (Ed.), *Documenting discrimination against migrant workers in the labour market. A comparative study of four European countries*. (pp. 41-52). Geneva: International Labour Office.
- Stad Antwerpen. (2012). *RUP 2060. Toelichtingsnota*. Antwerpen: Retrieved from http://www.antwerpen.be/docs/Stad/Bedrijven/Stadsontwikkeling/SW_Beleid/2060_toelichtingsnota.pdf.
- Belastingsreglement op de uitbatingsvergunningen (2015a).
 Stad Antwerpen. (2015b). Buurtmonitor, 2015, from <http://www.antwerpen.buurtmonitor.be/>

- Steunpunt Ruimte en Wonen. (2009). *Visie Ruimtegebruik en Ruimtebeslag 2020-2050 (Visienota)*. Leuven: Steunpunt Ruimte en Wonen.
- Tempels, B., Schillebeeckx, E., & Lerouge, F. (2013). *Veerkracht*. Brussel.
- Tielens, M. (2005). Eens allochtoon, altijd allochtoon. De socio-economische etnostratificatie in Vlaanderen. *De arbeidsmarkt in Vlaanderen, Jaarboek* (pp. 129-151): Steunpunt WAV en VIONA Stuurgroep Strategisch Arbeidsmarktonderzoek.
- Verhoeven, H. (2000). De vreemde eend in de bijt, arbeidsmarkt en diversiteit: WAV Dossier.
- Vermeulen, H. (1997). *Immigrantenbeleid voor de multiculturele samenleving. Integratie-, taal- en religiebeleid voor immigranten in vijf West-Europese landen*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Vlaamse Overheid. (2011). *Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen (gecoördineerde versie, februari 2011)*. Brussel.
- Vlaamse Overheid. (2012). *Groenboek "Vlaanderen in 2050: Mensenmaat in een Metropool?". Beleidsplan Ruimte Vlaanderen*. Brussel.
- Warmenbol, L. (2007). Interetnisch contact en beeldvorming over allochtonen in gemengde stadsbuurten. Een Antwerpse case. *Migrantenstudies*, 4, 282-303.
- Wets, J. (2007). Wat is inburgering in Vlaanderen. Conceptnota 'inburgering' in het kader van het VIONA-onderzoek 'Evaluatie van de inhoudelijke en financiële aspecten van het Vlaams inburgeringsdecreet'. (pp. 37). Leuven: Katholieke Universiteit Leuven - Hoger Instituut voor de Arbeid.
- Wets, J., & Pauwels, F. (2011). Arbeidsmigratie vanuit Oost-Europa. Polen, Roemenen en Bulgaren op de Belgische arbeidsmarkt. Leuven: HIVA Onderzoeksinstituut voor Arbeid en Samenleving.
- Wilkinson, S. (2004). Focus group research. In D. Silverman (Ed.), *Qualitative research: Theory, method and practice* (pp. 177-199). London: Sage.